

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra pedagogiky a psychologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Symbolika v kresbě začarované rodiny u žáků 1. stupně ZŠ

The symbols in the "enchanted family" drawing by pupils of the elementary school

Autor diplomové práce: Josef Nota

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Jana Kouřilová

České Budějovice 2008

„Chceme-li přes výtvarný projev dítěti lépe porozumět, měli bychom se spíše než o výklad snažit o společnou řeč. Můžeme být vybaveni řadou technik a výkladových vzorů, ale stále je to málo, pokud už předem budeme vědět, co tím dítě chce říci, dříve než to samo stačí vyslovit.“

Mgr. Jan Kulhánek (2008)

BIBLIOGRAFICKÁ IDENTIFIKACE

Název diplomové práce: Symbolika v kresbě začarované rodiny u žáků 1. stupně ZŠ

Pracoviště: Katedra pedagogiky a psychologie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity

Jméno a příjmení autora: Josef Nota

Studijní obor: Učitelství pro 1. stupeň ZŠ

Vedoucí práce: Mgr. Jana Kouřilová

Rok obhajoby: 2009

Anotace:

Diplomová práce je zaměřena na jednu z metod psychologické diagnostiky - test kresby začarované rodiny. Teoretická část práce popisuje obecně rodinné prostředí dítěte, vztahy mezi rodinnými příslušníky a charakter neúplné rodiny. Poté je pozornost věnována specifikům dětského výtvarného vývoje a kresebným psychodiagnostickým metodám. Praktická část analyzuje soubor 56 dětských kreseb s cílem postihnout nejčastější tendence při volbách začarování a nastiňuje možnosti projekce charakteristik rodinných členů a rodinných konstelací do kresby začarované rodiny.

Klíčová slova: rodina, dětský výtvarný vývoj, symbol, začarování, projektivní metoda, kresba začarované rodiny.

BIBLIOGRAPHICAL IDENTIFICATION

Thesis title: The symbols in the "enchanted family" drawing by pupils of the elementary school

Place of work: Department of Pedagogics and Psychology, Pedagogical

Faculty, University of South Bohemia

First name and surname of the author: Josef Nota

Field of study: Elementary school teaching

Dissertation leader: Mgr. Jana Kouřilová

Year of defence: 2009

Annotation:

The master's dissertation work is focused on one of the psychological diagnostics methods – the test of an enchanted family drawing. The theoretical part of the diploma work generally describes child's family background, relationship between members of the family and character of an incomplete family. The attention is also paid to the specificity of child's creative development and drawing psychological diagnostics methods. The practical part analyses the collection of 56 children's drawings with a view to express the most common tendencies in enchantment and adumbrate projections of family members characteristics and family aspects into the enchanted family drawing.

Key words: family, child's creative development, symbol, enchantment, projective method, the test of an enchanted family drawing.

Poděkování:

Rád bych poděkoval pedagogům a žákům, kteří mi byli nápomocni při získávání materiálu k praktické části. Nemenší dík si zaslouží vedoucí této diplomové práce Mgr. Jana Kouřilová, které děkuji především za cenné rady při profilování mých tvůrčích pokusů.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

Datum:

.....

podpis studenta

OBSAH

I. ÚVOD	9
II. TEORETICKÁ ČÁST	10
1 RODINNÉ PROSTŘEDÍ DÍTĚTE.....	10
1.1. Význam rodinného prostředí.....	10
1.2. Vztahy mezi členy rodiny	11
1.3. Neúplná rodina	15
1.4. Vztah školního a rodinného prostředí	18
2 DĚTSKÁ KRESBA	19
2.1. Ontogeneze dětského výtvarného vývoje	19
2.2. Dětská kresba ve škole	25
3 PROJEKTIVNÍ METODY V DIAGNOSTICE	27
3.1. Dětská kresba v diagnostice	28
3.2. Kresebné (výtvarné) techniky	30
3.2.1. Kresba lidské postavy	30
3.2.2. Kresba rodiny	35
3.2.3. Kresba začarované rodiny	41
4 BAREVNÁ SYMBOLIKA V KRESBĚ	46
4.1. Psychologie barev	46
4.2. Barva v dětské malbě	47
4.3. Preference barev	49
4.4. Symbolika barev	50
4.5. Účinky barev	60
III. PRAKTICKÁ ČÁST	62
1. CÍLE	62
2. HYPOTÉZY	62
3. METODA VÝZKUMU	63
4. REALIZACE TESTU	63

5. POPIS VZORKU.....	64
5.1. Přístup žáků k zadané práci.....	64
5.2. Časová náročnost úkolu	66
6. VÝSLEDKY VÝZKUMU A INTERPRETACE.....	67
6.1. Rozbor kreseb	67
6.1.1. Četnost symbolů.....	67
6.1.2. Nejčastější volby a jejich interpretace	81
6.1.3. Rodiče v kresbě začarované rodiny.....	79
6.1.4. Autor v kresbě začarované rodiny	85
6.1.5. Širší rodina a zvířata v kresbách	85
6.2. Prostředí kresby	86
6.3. Preference barevnosti	87
6.4. Možnosti interpretace	88
6.4.1. Kresba školsky úspěšného žáka	88
6.4.2. Konflikt v kresbách.....	90
6.4.3. Zkreslování tématu módními trendy	96
6.5. Výpovědi v dotaznících	98
6.5.1. Odůvodnění volby začarování	98
6.5.2. Netradiční odůvodnění	100
6.5.3. Charakteristika rodiny v dotaznících	101
7. OVĚŘENÍ HYPOTÉZ	104
8. SOUHRN VÝSLEDKŮ A POZOROVÁNÍ	106
IV. ZÁVĚR	108
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	109
SEZNAM PŘÍLOH	110

I ÚVOD

Při volbě tématu diplomové práce jsem byl do jisté míry ovlivněn absolvováním výběrového předmětu zabývajícího se dětským výtvarným projevem pod vedením Mgr. Jany Kouřilové – při těchto konzultacích nad kresbami můj zájem o studium specifik dětské kresby vzrostl a přemýšlel jsem, zda by zaměření na tento obor nebylo přínosem pro mou budoucí profesi učitele prvního stupně. Rozhodl jsem se proto tomuto tématu věnovat pozornost.

Projektivní metody zaměřené na dětskou kresbu u nás mají jistou tradici, v současné době vycházejí publikace a články zmiňující jejich použití a výsledky s nimi. Není se proto čemu divit, že i na pedagogické půdě je o těchto metodách jisté podvědomí. Zaměření této práce na psychodiagnostickou metodu „kresba začarované rodiny“ není tedy náhodné – rád bych ji vyzkoušel jako zainteresovaný laik bez předchozí zkušenosti a učinil si názor na její specifika. Tato práce je tedy pokusem, studii, omlouvám se proto za její charakter, který nemusí (a snad ani nemůže) plně korespondovat s názorem odborníků zabývajících se touto oblastí diagnostiky.

II TEORETICKÁ ČÁST

1. Rodinné prostředí dítěte

Obecná definice rodiny není jednoduchá. Je především přirozeným prostředím dítěte – dítě se do něho rodí a vyrůstá v něm. Rodina je skupina lidí, kterou dítě obvykle považuje za nejdůležitější v celém dětství (Fontana 1998).

V rodině vznikají první vazby dítěte a také se v ní učí mnohým z vnějších sociálních rolí. „Rodina poskytuje dítěti modely k napodobování a identifikaci. Předává mu základní model – model sociální interakce a komunikace v malé sociální skupině“ (Čáp 1993, s. 272). Fontana (1998) poukazuje na obrovské rozdíly ve způsobu, jak se rodiny chovají a zacházejí se svými členy – to potvrzuje značnou individualitu tohoto primárního sociálního svazku.

1.1. Význam rodinného prostředí

Význam rodiny je obvykle uváděn jako naprosto nezastupitelný – je to primární sociální skupina, který má na vyvíjející osobnost dítěte nepochybně největší vliv.

J. Čáp (1993) shrnuje, že typická rodina plní tyto funkce:

- Reprodukční – narození dítěte a péči o ně, včetně výchovy
- Zajišťuje členům rodiny ochranu a pomoc
- Kontroluje chování a jednání členů skupiny, dodržuje zajištění společenských norem, jako jsou normy morální právní, náboženské apod.

- Zajišťuje členům rodiny osobní, emoční vztahy - v ideálním případě jsou tyto vztahy plné vzájemného porozumění, pomoci a lásky

Zvláště poslední z aspektů si zaslouží více pozornosti, jeho význam nemusí být tak zjevný. Bylo dokázáno, že zvláště ve velmi raném období věku dítěte nemůže nahradit rodinu žádná sebekvalitnější instituce. Anglický dětský psychiatr John Bowlby dokázal spojit poznatky o deprivaci s poznatky o chování zvířat v přirozených podmínkách. Zjistil, že citový vztah dítěte k lidem (ne konkrétně jenom k matce, ke komukoliv, kdo se chová mateřsky) se zakládá nikoliv na tom, že tito lidé mu působí nějakou příjemnost (např. že je krmí), nýbrž že mu zajišťují pocit bezpečí a jistoty - to je v rozporu s teorií S. Freuda, že vztah lásky dítěte k matce vede ústy a žaludkem a jeho zdrojem je rozkoš působená jedním druhému. Dalo by se z těchto poznatků usoudit, že pro dítě je rozhodující psychologické rodičovství (oproti biologickému), založené na vnitřním, psychickém, citovém přijetí dítěte (Matějček, 2008). Domov tedy předurčuje, zda se dítě cítí šťastné, bezpečné a vyrovnané.

„Co potřebuje malé dítě? Mnoho věcí, ale ze všeho nejvíce jistotu ve vztazích ke svým lidem“ (Matějček 2008, s. 9).

1.2. Vztahy mezi členy rodiny

Mluvíme – li o prvním sociálním vztahu malého dítěte, je to většinou vztah k **matce**, nebo k náhradě matky, což může být i jiná pečující osoba (Fontana 1998).

Matka je první osoba v interpersonálním vztahu s dítětem uspokojující jeho potřeby. Matějček (2008) poukazuje na skutečnost silné vazby dítěte na matku, kdy dítě mateřské osobě dává přednost již kolem sedmého měsíce, kdy dítě protestuje, když matka projde kolem něho a nevšimne si ho, když se mu

ztratí z dohledu, nebo na chvíli odloží. Vágnerová (2005) poukazuje na harmonii matky a dítěte, která vzniká individuálně v situacích při uspokojování potřeb dítěte i matky – pouze přijatelně spokojená matka je schopna plnit dobře svou mateřskou roli.

Otec je pro dítě stejně důležitý, i když zpravidla o něco později. Otec se chová k dítěti (kojenci) jinak než matka, neplní jeho základní potřeby (krmení), ale více si s ním hraje – také se nechová k dcerám a synům tak univerzálně jako matka. Je pro dítě zdrojem jiných signálů než matka a je proto schopen rozvíjet jiné stránky jeho osobnosti.. V případě, že matka neplní dobře svou mateřskou roli, je otec schopen tento nedostatek kompenzovat. V ideálním případě je vztah mezi matkou, dítětem a otcem v harmonii. Zpravidla je otec pro dítě větší autoritou, což může být dáno tím, že není obvykle s dětmi v každodenním styku, nebo také přirozenou tělesnou odlišností od ženy – je větší a fyzicky zdatnější (Vágnerová 2005).

Čáp (1993) poukazuje na převládající názor většiny odborníků na problematiku rodinných vztahů, kdy nejdůležitějším aspektem v postoji rodičů k dítěti je protiklad - láska, přijímání dítěte, kladný postoj k němu a naproti tomu jeho zavržení, negativní postoj, lhostejnost, chlad a nenávisť. Asi zůstává pravdou, že pokud bude převládat pouze jedna strana emocí, bude docházet k problémům v osobnosti jedince (dítěte).

Dle Vágnerové (1997) je důležitá interakce mezi otcem a matkou – jejich vzájemný vztah buduje v dětech model chování mezi mužem a ženou. Dítě vychází ze zkušenosti, které má z domova a ty bere nekriticky jako obecnou věc. Pokud se rodiče často hádají, nabývá dojmu, že takto se k sobě chovají všichni rodiče bez rozdílu. Tyto zkušenosti si pravděpodobně přenášejí i do svých vlastních, budoucích vztahů.

Do úzké rodiny patří také **sourozenci**, přitom záleží na pořadí, v kterém se konkrétní dítě narodilo. Nejstarší dítě obvykle dominuje nad mladšími sourozenci, kteří se mu musí podřídit, bývá od rodičů zatíženo zodpovědností

(„Jsi starší, máš mít rozum!“) Nejmladší sourozenec je obvykle více rozmazlován vlivem shovívavější výchovy, zatímco starší sourozenci se k němu chovají často nadřazeně. Rodičovská výchova je v případě nejmladšího sourozence ovlivněna zkušeností se staršími potomky. V sourozeneckém vztahu často panuje rivalita a soupeření. Sourozenci na sebe také žárlí nejčastěji pod vlivem pocitu ukřivdění a bezpráví – problémem bývá „spravedlnost“ v rodině – některé z dětí může mít pocit, že je opomíjeno. J. Čáp (1993) zmiňuje problém v projevování odlišných rodičovských sympatií vůči synovi, dceři, dítěti z jiného manželství apod. Negativní důsledky může mít také srovnávání dětí mezi sebou, dávání jednoho druhému za vzor, či vyvyšování jednoho dítěte nad druhým – to může být pramenem sporů a konfliktů. Od školního věku se vztahy mezi sourozenci postupně stabilizují a vyjasňují.

Sourozenecký vztah silně obohacuje - sourozenci si jsou vzájemnými partnery v hrách, vyrůstají spolu a na jedinečné situace, které v dětství prožili, časem vzpomínají. To jsou specifika, o která zůstávají jedináčkové navždy ochuzeni.

Je-li dítě **jedináček**, nabývají vztahy v rodině jiné podoby-jedináček dostává veškerou pozornost rodičů i prarodičů, je plně zajištěno i materiálně. O své věci se nemusí s nikým dělit, jeho jednání v sociálních situacích tedy bývá zpravidla trochu odlišné, než kdyby vyrůstal s více sourozenci (jedináčci mívají obvykle sklony k většímu sobectví a v kolektivu bývají méně přízpůsobivý).

Do širší rodiny patří i **prarodiče** - zvláště, když jsou děti menší, zastávají prarodiče opatrovnickou funkci. Jejich výchovné působení se často od rodičů dítěte liší – bývají více shovívaví (rozmazlují dítě pochoutkami, hračkami apod.), na druhou stranu často trpí i větší úzkostí o bezpečnost a zdraví vnoučka, či vnučky.

Často přetřásané vztahy, které jsou konvenčně popisovány jako neuspokojivé a jsou zdrojem vtipů: vztah tchyně(tchán) –zeť (snacha). Postoje prarodičů k ostatním členům rodiny silně zasahují (ať už v dobrém, či špatném) do rodinného klima a celé rodinné atmosféry.

Vztahy v rodině nejsou obvykle neměnné – vyvíjejí se spolu s osobnostmi rodinných příslušníků.

Nevlastní rodiče

Adopce je vlastně úřední cesta ošetřená zákonem k přijetí toho dítěte, kterých se vlastní rodiče vzdali. Činí tak často manželé, kteří sami mít dítě nemohou, nebo nechtějí. Problematickou situaci vysvětluje Z. Matějček : *„Tak předně je tu matka, která se svého dítěte vzdává – pak dítě, kterého se vzdává a které je přijímáno „cizími lidmi“ – a konečně tito cizí lidé, kteří se stávají podle zákona rodiči, ačkoliv jimi nejsou.“* (1959, s. 230). Ne, že by z výše uvedeného mělo něco zákonitě plynout, jedno je ale jisté – vztahy nevlastních dětí a nevlastních rodičů jsou ještě o něco problematictější. Dítě si zpravidla v sobě nese určité zkušenosti a vztahy se budují jiným způsobem a mnohem rychleji.

J. Langmaier a Z. Matějček v knize *Člověk známý neznámý* (1959) píší v glose „Pohádky o zlých macechách“ o nevlastních rodičích a jejich nevýhodné situaci, která je zřejmě zakořeněna již v lidové pohádce. V pohádkách je mateřský cit povýšen na něco absolutního, co nejde žádným způsobem nahradit – a proti tomuto citu jsou v tomto lidovém žánru nevlastní rodiče postaveni do ostrého kontrastu.

Když se zamyslím nad prototypem „macechy“ z tohoto žánru lidové tvorby, je každá macecha synonymem pro matku citově sobeckou, milující jen sebe a svou vlastní dceru, které nadržuje a povyšuje ji nad dceru nevlastní. Ta musí snášet pokoření a rozmary a špatné zacházení nevlastní matky – macechy. To musí mít zákonitě vliv i na podvědomí veřejnosti, jak podotýká

Z. Matějček (2001, s.): „*A tak děti, které mají špatnou matku jsou obvykle vystaveni mnohem menšímu zájmu okolí než děti, které mají novou matku – a právo špatně vychovávat děti se těžko upírá vlastnímu otci, ale velmi lehce otci nevlastnímu.*“

Složitost vztahů, postoje rodičů i dítěte, to, že adoptivní rodiče bývají již většinou starší, dítě též, obava nových rodičů o neznámé dědičné znaky, úchyly, nekontrolovatelné chování...Hledají se často příčiny adopcí nezdařených, ovšem obecně je adopce uváděna, jako přínosná a bývá obohacující pro rodiče i dítě.

1.3. Neúplná rodina

Neúplná rodina představuje rodinné společenství jednoho rodiče (v praxi jde nejčastěji o matky) s dítětem či dětmi. Neúplné rodiny mívají hlavní problém s omezením, či zúžením plnění základních rodinných funkcí, tím pádem roste i riziko odchýlného vývoje dětí. Rozvod rodičů postihuje dítě také v omezení, či dokonce zabránění v kontaktu s druhým rodičem. Důvodem může být nezájem (především ze strany otce) nebo kladení překážek (především ze strany matky). Rodič, s nímž dítě žije, je přesvědčen, že vliv druhého rodiče může narušit jeho výchovné působení. Důvodem bývá zaujatost vůči bývalému partnerovi a strach, že ten může úmyslně podřývat autoritu domova. Ke zvýšení zátěže přispívá, pokud se matky před dětmi vyjadřují o otcích a naopak otcové o matkách negativně a hanlivě. Je alarmující, že v případě chlapců může tento faktor uškodit chlapci v jeho identifikaci se sexuální rolí a v jeho sebeúctě někdy i více, než by mu uškodil nedostatek kontaktu s otcem.

Pokud rodiče ponižují jeden druhého nebo proti sobě bojují, terčem tohoto působení většinou nejvíce prožívají samotné děti (Matějček, 1992).

Problémy neúplné rodiny mohou být také ekonomické povahy, kdy jeden z rodičů nezvládá pokrýt všechny finanční nároky a musí kompenzovat tento stav zvýšeným úsilím, což ho může vyčerpávat. Napětí a stres ze zhoršené finanční situace je pak často přenášen i na dítě.

Pokud dochází v rodině k rozvodu, předchází mu většinou celkový rodinný rozvrat a rozvod je jeho vyústěním. Je to traumatizující zkušenost pro každého člena rodiny a děti ho vnímají jinak podle věku, pohlaví, jejich přizpůsobivosti a schopnosti akceptovat změny, zda měli psychické problémy již před rozvodem apod.

Dle Magdaleny Ryšánkové v *Psychologie dnes* (7-8/2002) dítě zvládá rozvod rodičů jinak v batolecím věku a jinak ve věku školním.

Zatímco dítě **2-4 leté** rozvod nechápe, stejně vycítí, že něco není v pořádku. Při formování jeho samostatného JÁ potřebuje oba rodiče. Toho kterého nevidí by měl vidět co nejčastěji.

4-6 leté dítě zvládá rozvod hůř než předchozí skupina, můžou se u něj objevit úzkostné stavy a pocity odpovědnosti ze ztráty rodiče a pocit, že si zaslouží trest. Z nepřítomnosti rodiče může prožívat zoufalství, objevují se i tendence k provokování ve škole a bitky s dětmi.

Mladší školní věk je krizový, dítě potřebuje trávit čas s každým rodičem zvlášť – tím se ujistí, že je mají oba rodiče pořád rádi a zároveň se vyrovnává s faktem, že se k sobě nevrátí. Cítí se podveden rodičem, odmítnut, může se ptát, kdo je za rozvod zodpovědný a obává se budoucnosti. Můžou se objevit psychosomatické problémy – zvracení, bolesti hlavy apod.

Ve **starším školním věku** již děti rozvod plně chápají, ale neakceptují jej. Baví je aktivita bez rodičů (kroužky, vlastní zájmy, vrstevníci) a tak mohou odmítat strávit čas s některým z rodičů. Potřebují více hledat a pátrat po konfliktu, který předcházel rozvodu a označit viníka. Prožívají ztrátu iluzí, zmocňují se jejich pocity hněvu a mají dojem, že rodiče neopouštějí sebe navzájem, ale samotné dítě. Využívají toho, že rodiče mají méně energie a

snaží se získat nad rodiči kontrolu, manipulovat s nimi. Mohou cítit povinnost pečovat nebo podporovat citově nevyrovnaného rodiče na úkor svých vlastních zdrojů rovnováhy a energie (obrácení rolí). Mívají pocit, že musí být co nejdříve dospělí, pocit, že nebudou schopni dlouhodobého vztahu. Mohou se obracet k extrémním aktivitám a riskantnímu chování.

Rozvod rodičů poznamenává obvykle i školní výkonnost žáka, dochází ke zhoršení prospěchu. Jsou jisté rozdíly mezi dívkami a chlapci: zhoršení školního prospěchu u chlapců je podmíněno obvykle jejich nekonformním, často agresivním chováním. U dívek toto zhoršení prospěchu probíhá poněkud jinak. Dívky z rozvedených rodin jsou více staženy do sebe, jejich chování není tolik agresivní, ovšem úzkost a s ní spojené poruchy koncentrace se projevují také. Děti z rozvedených rodin jsou učitelkami hodnoceny jako méně ctižádostivé, méně svědomité, více citlivé až přecitlivělé, více dráždivé a nervózní a méně oblíbené ve školním kolektivu. Jde tedy o obraz dítěte s neurotickými symptomy, které mohou buď vymizet úpravou rodinných problémů, nebo vyústit až v některou z dětských psychických poruch (Matějček, 1992).

Současná rodina je označována jako krizová a statistické výzkumy potvrzují její existenční ohroženost - dle ČSU zůstává Česká republika ve skupině s dalšími pěti až šesti evropskými zeměmi s nejvyšší úrovní rozvodovosti. K nejčastějším důvodům k rozpadu manželství patří dle ČSU sílící prosazování individuálních zájmů nad zájmy rodinné - rozvodem končí 40 % manželství. Pokud budeme sledovat statistiky podrobněji, zjistíme, že se zvyšuje nejenom počet rozvodů, ale i sňatků.

V článku pro MF DNES (21. března 2005) se ke krizovosti rodiny vyjádřil psycholog Josef Zeman z brněnského Centra pro rodinu. Jeho názor je, že rodiny krizí neprocházejí – jenom se mění – a rozhodně ne k horšímu: *"Rodina už není důležitá proto, že by bez ní člověk nepřežil, jako tomu bylo před sto lety. Teď spolu zakládají rodinu lidé nikoliv z ekonomických důvodů, ale proto, že se mají rádi. Stavíme víc na citech, což taky znamená, že takové svazky jsou labilnější. Proto tolik rozvodů."* Dana Hamplová ze

sociologického ústavu Akademie věd k článku přidává, že rozvody jsou ve své podstatě dědičným břemenem: „*Svým způsobem rozvody dědíme. Děti z rodin, které se rozpadly, mají také větší sklony řešit konflikty v manželství rozvodem.*”

Průzkumy přitom ukazují, že lidé řadí rodinu stále velmi vysoko na žebříčku svých hodnot a to i mladí lidé. Myslím, že to dokládá to, že v podvědomí stále cítíme velký význam tohoto konvenčního svazku.

1.4. Vztah školního a rodinného prostředí

Nemusíme dlouho váhat nad tím, jestli má rodina vliv na postoj dítěte ke škole. Postoje rodičů ke škole (a nejen ke škole jako instituci, ale např. i k osobnosti učitele a jeho autoritě) jsou pro dítě modelem k přejímání těchto postojů. Pokud rodiče školu nerespektují jako užitečnou instituci a nemají vztah k procesu vzdělávání, je velká pravděpodobnost, že dítěti budou tyto postoje vzorem.

Zájmy rodiny a školy se neustále setkávají a střetávají, škola a prospěch je v rodině často diskutovanou záležitostí. Matějček (2004) zmiňuje rodinou interakci při domácí přípravě do školy. Mimochodem - dle mých zkušeností se rodiče při pomáhání s domácí přípravou dítěte střídají dle osobních dispozic - tatínkovi jde matematika, pomáhá tedy s příklady, maminka je lepší v pravopise, kontroluje tedy úkoly z češtiny.

Dle Fontany (1998) jsou rodina a škola dvě rozhodující instituce při výchově úspěšného, mladého člověka. Při poznávání rodinného prostředí si učitel může udělat představu o tom, do jaké míry za následky svého chování může dítě a do jaké míry jsou ovlivněny rodinným prostředím. Při možnosti interakce s oběma rodiči si také může vytvořit obrázek o tom, zda je dítě vystaveno tlakům a stresům z jejich strany. Myslím, že při poznávání

rodinného prostředí může učiteli také napovědět kresba rodiny, jako inspirující materiál pro hypotézu.

Domnívám se, že má učitel podezření na nepříznivou situaci uvnitř rodiny žáka, učitel ovlivní tuto skutečnost jen velmi těžko, nebo někdy vůbec. Myslím ale, že jde o postoje, které učitel zaujme vůči dítěti. *„I tam, kde dítě nemá doma žádné zvláštní potíže, může škola neseznámena s rodinným prostředím neúmyslně vyvolávat konflikty mezi domovem a školou a poškozovat tak zájmy dítěte.“* Fontana, 1998, s.)

V posledních letech se domnívám, že je přímo trendem (alespoň formálně) usilovat o větší komunikaci mezi školou a rodinou v zájmu co nejkvalitnějšího a především jednotného působení na dítě.

2. Dětská kresba

2.1. Ontogeneze dětského výtvarného projevu

Dětská kresba má mnoho specifik. Dá se o ní mnoho mluvit, mnoho načíst a především dozvědět přímým kontaktem.

Podívejme se nyní na ontogenezi dětského výtvarného projevu tak, jak ji nastiňuje Viktor Lowenfeld (in Perout, 2005). V jeho pojetí nacházíme návaznost na J. Piageta (1970). Lowenfeld rozděluje dětský výtvarný vývoj do šesti etap:

- 1) Období čmáranic (2-4 roky dítěte)
- 2) Preschematické etapa (4-7 let)
- 3) Schematická etapa (7-9 let)
- 4) Kresebný realismus (8-12 let)

5) Pseudonaturalistické období (11-15 let)

6) Období rozhodování (14-17 let)

Když dítě dostane poprvé do ruky tužku, znamená to pro něj především potěšení ze samotné stopy jako takové. Je tady nový poznatek a ten je třeba opakovat. Užívá si, že tužka kreslí až do omrzení a to omrzení nepřichází tak snadno. Přetahuje, protrhává i papír, kreslí ovály a spirály, střídá barvy do klubka čmáranice. To jsou první „obrazy“. Lowenfeld toto období charakterizuje jako **etapu čmáranic**, kdy si člověk vytváří první vzory a přístupy k sobě samému.

Dítě přechází od chaotického čarání, kdy nejsou čáranice vizuálně kontrolovány ke zvládnuté čáranici - dítě již chápe propojenost mezi pohybem ruky a znakem, který tužka tvoří. Lowenfeld dodává, že tuto souvislost dítě objevuje přibližně po půl roce od začátků „čarání“. V čáranicích se objevují horizontální a vertikální linky a dítě již zvládá oddálit tužku od papíru. Objevuje se „dospělý“ úchop tužky, který chápu jako „hrstičkový“- dítě zvládne držet tužku mezi palcem a ukazováčkem, tužka je přitom opřena o článek prostředníčku (přichází ale často až mnohem později, často je učeno správnému úchopu až v první třídě). To je kolem třetího roku dítěte, zvládne také napodobit předkreslenou linku a nakreslit kruh – dítě rozpoznává podobnosti mezi nakresleným tvarem a „něčím“ v okolí.

Od těchto čmáranic je krůček k tomu, začít pojmenovávat, to je kolem 3,5 roku dítěte – pokud se rodiče ptají, co dítě nakreslilo, brzy se nestačí divit. Oválná čmáranice bude „máma“, modrá čmáranice vedle je „táta“. Jaromír Uždil (1980) poukazuje, že dítě často přiřkne věcný obsah svému obrazu teprve dodatečně. Je v tom hra – hra z tvoření v oblastech experimentu – dítě ještě plně neovládá grafické pohyby a samo se ještě diví, co mu na papíře vlastně vzniká. Lowenfeld má pro tuto etapu název „pojmenovaná čáranice“. Posunem ve vývoji je, když si dítě předem stanoví téma obrázku

(„Namaluju.....“) a kresbu zvládne na vyzvání opakovat. Dítě často doprovází kreslení verbálním projevem – „samomluvou“. Výběr barev má v tomto období podružnou úlohu, protože odvádí dítě od samotné motorické aktivity, ze které má proudit zdroj potěšení. Dítě zatím potřebuje rozlišit nakreslené znaky od zbytku papíru, důležitý je proto kontrastní materiál.

Dle Lowenfelda je přímým pokračováním období čaranic **preschematické období**. Kolem čtvrtého roku dítě vytváří znaky, které již jsou snadno rozlišitelné. Ptáme-li se po prvních námětech dětské kresby, statisticky převládá lidská postava se všemi jejími vývojovými znaky. Do obsahu kresby přichází s člověkem také prostředí; dům, zahrada (plot zahrady), květiny, stromy, zvířata.... Zvláštností dětských kreseb bývá výrazné, propracované slunce – v obrázku dává pocit času (je den) a jednoty - je náznakem prostorových vztahů v kresbě, které dítě neumí zobrazit jinak (Uždil, 1980). Vrátime-li se k člověku, musíme zmínit první pokusy o zachycení lidského těla - typického hlavonožce. Lowenfeld připomíná, že vznik prvních grafických podob člověka souvisí s haptickými, pohybovými a dotekovými zkušenostmi, než s optickým vjemem. Použití barvy často nemá realistický základ, barvy jsou někdy použity více „umělecky“, než jakou mají konstantní hodnotu, dítě využívá jejich přirozenou kvalitu, jako je hustota, sytost, jejich tendence k rozpíjení a primární je též samotné individuální naladění autora.

Lowenfeld zmiňuje antropomorfismus v dětské kresbě – připisování zvířatům a neživým předmětům lidských vlastností je v této etapě běžnou záležitostí, stejně jako to, že dítě samo sebe umísťuje do centra kresby, což odpovídá rozvíjejícímu se formování ega dítěte (rozvíjející se egocentrismus).

Schematické období je zmiňováno v souvislostmi vytvoření symbolu - schématu. Dítě objevuje nějaký grafický typ, který opakuje, dochází k jeho upevňování a toto schéma začíná omezovat spontaneitu v projevu – schéma je objevenou tvůrčí hranicí a první krizí dětského výtvarného projevu.

Lowenfeld v tomto spatřuje vývojovou fázi latence, která je podmíněna životní změnou. Dítě přichází do školy a je omezeno jejím prostředím, řádem a je nuceno chápat sebe jako součást širšího okolí, což se projevuje i v kresbách. V tomto období jsou typické prvky jako „transparentnost“ - zobrazení vnitřního objemu „rentgenovým viděním“, kdy je vidět do místností domů, do hrnce s brambory pod pokličkou – dítě prostě zobrazuje to, co ho zajímá bez ohledu na zákonitosti optiky a stanoviště, ze kterého je obraz kreslen.

Vývojově je podmíněn i další prvek tzv. základní linka. Dítě zobrazuje čarou zem (analogicky s ní i čáru nebe), na níž jsou řazeny zobrazované objekty vedle sebe – to má souvislosti s rostoucí dovedností psát, řadit písmena na linku. Dále je to „sklápění“ postav do půdorysu, což je vlastně první řešení perspektivy.

J. Uždil (1974) zmiňuje dětskou fascinaci pravým úhlem (R- princip) – proto je komín na střeše nakřivo a stromy na kopcích vypadají jako jehelníček (absence R-principu je zmiňována i jako jeden z geniálních znaků dítěte v jedné z her J. Cimrmana).

Barvu dítě užívá především plošně a odpovídá již objevenému vztahu mezi objektem a jeho barvou – méně tedy barvy objektů ovlivňuje emocionalita malého autora kresby. Barevná schematičnost se projevuje v používání stále stejných barev pro stejné objekty: slunce je vždy stejně žlutě, tráva vždy zelená apod. To odráží rostoucí smysl pro třídění do kategorií a generalizaci objeveného.

Další vývojově podmíněnou fází je **období kresebného realismu** a odpovídá dětem ve věku osmi až dvanácti let. Nastává přesun z oblasti emociálně-fantazijní do oblasti vizuální zkušenosti a obvykle je doprovázen krizí, kdy dítě nemá potřebný dostatek zkušeností a dovedností při práci s výrazovými prostředky. Dítě se snaží přesně zachytit znaky zobrazovaného a

narůstá smysl pro detail. Nadále není schopno zachytit věrný pohyb (figurky postav jsou toporné, ale mohou se hýbat v kloubech jako loutky).

Barvy dítě začíná chápat v širším smyslu a chápe diferencovanost barevných odstínů (jinou modrou barvu má nebe, jinou řeka).

Hlavní změny se dějí ve schopnostech zobrazení prostoru, kdy kreslí opouští aranžování objektu k základní lince - nebe již není pouhou čarou a objevuje se horizont. Předměty získávají třetí rozměr. Dítě zjišťuje možnosti překrývání předmětů a je fascinováno možnostmi navozování hloubky předmětu. Tato zkušenost je myslím podpořena i řešením úkolů ze školních předmětů, kde se manipuluje s prostorovými objekty a zachycují se kreslením (geometrie).

Pseudonaturalistické období Lowenfeld popisuje jako další z výtvarných krizí, která je podmíněna dospíváním a vším, co s ním souvisí. Kreslí je negativistický k rodině, škole a přehnaně kritický ke svému výtvarnému projevu. Hledání vlastní osobitosti, velké individuální rozdílnosti v emoční, mentální a sociální oblasti, končící dětství a iluze, ale i zralejší názory a nadhled.

Kresba dostává osobité rysy a jedinec se vyhraňuje i topologicky a to právě v tomto období. Lowenfeld rozděluje osobnosti dle jejich přístupu ke kresbě především na **vizuální** a **haptický typ** (ovšem i smíšený z obou). Velmi zjednodušené znaky se pokusíme nastínit. Lowenfeld pracoval dlouhá léta jako pedagog u zrakově handicapovaných dětí. Jeho typologie založená na rozdílných přístupech k výtvarné tvořivosti má základ právě ve zkušenosti se zrakově postiženými, ale jeho poznatky byly prověřeny výzkumy s lidmi normálně vidoucími.

Vizuální typ

- ❖ Je zrakově zaměřený, dle typologie osobnosti převážně extrovertní (nemusí být pravidlem)

- ❖ Lze ho popsat jako „pozorovatele“, vnímá nejprve tvar objektu, poté jeho detail
- ❖ Snaží se převést vizuální koncept do výtvarné podoby
- ❖ Zajímá ho proporčnost a perspektiva, správné měřítko a práce se světlem a stínem

Haptický typ

- ❖ převážně introvert (nemusí být pravidlem)
- ❖ promítá do obrázků svou niternost, více subjektivity, stává se součástí obrazu
- ❖ Uplatňují se u něj výrazněji jiné smysly, než zrak
- ❖ Barvy méně korespondují s realitou (s věcnou konstantou objektů), haptický typ s ní velmi dobře vládne

Lowenfeldův odhad rozdělení populace: vizuální typ $\frac{1}{2}$ lidí, haptický typ $\frac{1}{4}$, smíšený typ $\frac{1}{4}$.

Lowenfeldova typologie není jediná, další zmiňuje např. Herbert Read (návaznost na Jungovo psychologické typy a typy mentální činnosti - k těm přiřazoval kresby), nebo Raoul Trojan (dle volby prostředků).

Jenom pro doplnění: Jaromír Uždil rozeznává **syntetizující typ** kreslíře (vyjadřuje syntézu zobrazovaných znaků ve věcné rovině – vztah mezi figurami, proporcemi, prostorem, předměty) a **typ analyzující** (popisující, deskriptivní styl, nekomponuje, nezajímá se o celek, přesný popis).

Vraťme se ale zpět k pseudonaturalistickému období. Těžkým výtvarným břemenem je v tomto období autoportrét, souvisí totiž s problémem sebeidentifikace. Může být ideální představou o sobě samém, nebo podvědomným zrcadlem pravdy. V kresbě postav se také objevuje velmi

často karikatura. Roste také smysl pro detail a zachycení prostorových vztahů - zmenšování vzdálenějších předmětů a trojrozměrnost.

Kolem čtrnáctého až sedmnáctého roku mluvíme již o adolescentním výtvarném projevu, které Lowenfeld nazývá **období rozhodování**. Je tomu tak proto, že jedinec již narozdíl od předchozích etap nepracuje převážně intuitivně, ale jeho výtvarná činnost je výsledkem je vlastní volby, vypěstovaným smyslem pro estetiku a poučeností.

2.2. Dětská kresba ve škole

Děti jsou ke kresbě často vedeny od útlého věku – rodiče kupují dětem pastelky, tužky, fixy a papíry jako předměty dítě poměrně kvalitně zabavující. Děti ovšem nejsou motivovány ke kresbě pouze rodiči, ale dále i ve školce, škole, školních družinách a výtvarných kroužcích. Kresba prostupuje i jako sekundární činnost jednotlivými školními předměty v různých podobách (znázorňování v matematice, motivační kresby v hodině češtiny, kresby do čtenářských deníků, ilustrační kresby písní v hodinách hudební výchovy, popisné kresby v hodinách přírodovědy...), některé metodické příručky k učebnicím předmětů nižších ročníků prvního stupně přímo inspirují k činnostem s kresbou - učitel má tedy možnost s kresbou pracovat velmi často a operovat s ní v procesu pedagogicko-výchovném, kdy ale splňuje i funkce jiné a veskrze pro žáka příjemnější (zábava a relaxace). Jako poslední z funkcí kresby bych s ohledem na cíl této práce jmenoval i funkci pedagogicko-diagnostickou. Vzhledem k tomu, že učitel ale není primárně odborník - psycholog, chápal bych tuto složku významu kresby spíše okrajově, nebo lépe řečeno inspirativně.

Děti se cíleně setkávají s kresbou v jednom ze školních předmětů – v hodinách výtvarné výchovy - dovolil bych si proto i jiný úhel pohledu na

dětskou kresbu, než doposud. Výchova uměním a dalo by se říci a jakási léčba uměním je jeden z předních a vysoce vytyčených cílů v pedagogickém procesu. Už jen to, že termín „výtvarná výchova“ nahradil předmět „kreslení“ poukazuje na snahu o vytváření nových postojů ke kresbě ve škole – od dovednostního rázu předmětu přichází tendence primárně vychovávat mladého člověka uměním (Baleka, 2004).

Dle mé krátké zkušenosti s tvůrčí dramatikou bych si dovilil říct, že umění samo o sobě, ať už se ve škole (i jinde) nachází v jakékoliv formě, ať se jedná o hudební, dramatickou, nebo výtvarnou výchovu, má v sobě určitý blahodárný vliv na člověka, především v samotném procesu objevování v tvořivých pokusech – to pomáhá člověku překonávat různé psychické obtíže a starosti a člověk má možnost zažít pocit uspokojení a má prostor k seberealizaci, což může být ve škole (a nejen ve škole) v jiných předmětech vzácný jev.

Hodiny výtvarné výchovy vedené učitelem tvořivě, kde je v činnosti prostor pro sebevyjádření bez pocitu, že žák „něco zkazí“ – to je dle mého názoru ideální prostředí pro relaxaci a radost z vlastní tvorby. Myslím, že jedno je jisté – dětská kresba má ve školním prostředí své místo. Proč jí tedy nezkoumat, nepoznat její specifikum, vývoj i charakteristické znaky, může-li to být v zájmu komplexnějšího vytváření obrazu o osobnosti dítěte. Při pročítání školních vzdělávacích programů jsem nabyl dojmu, že ve školách je (alespoň formálně) znatelně cítit snaha po reformě ve vztahu mezi učitelem a žákem – jsou vyzdvihovány metody a formy vyučování, kdy dítě je vzděláváno komplexně a s individuálním přístupem – při tom mě ale napadá, do jaké míry lze toto realizovat, aniž učitel dítě dobře zná. Je dost těžké aplikovat individuální přístup na někoho, koho neznám... *„K dobré práci učitele nestačí poznatky o samotném učení a vyučování, žádoucí je pokud možná ucelený obraz o vývoji a formování osobnosti žáka“ (Čáp, 1993, s. 265).*

Je zajímavé, že ačkoliv učitel tráví s žáky při vzájemné interakci často více, než třicet hodin týdně (takže často víc než rodiče se svými dětmi), mám tu zkušenost, že toho často učitelé ví o své třídě jen velmi málo – znají vlastně často jen jejich školní výsledky, znají jejich projevy při školní činnosti. Na prvním stupni základních škol je většinou vzájemná interakce žáka a učitele na kvalitnější úrovni, ve vyšších ročnících tomu bývá naopak. Učitel běžně nezůstává s žáky o přestávkách ve třídě, odchází a nevidí je při hře a vůbec jiné činnosti, která není učitelem řízena a pokud v jeho pedagogických metodách dominuje klasicky frontální způsob výuky, nezná žáky ani při jejich vzájemné spontánní komunikaci.

Myslím, že kromě klasických pedagogicko-psychologických metod, jako je pozorování, rozhovor, či sady výkonových testů může učitel použít i další metody pro vytvoření komplexního obrazu o žákovi, jeho osobnosti a popřípadě i rodinných vztahů. Poznávání žáků skrz **kresbu** může být jedna z alternativ, pokud učitel bude dodržovat (prosím za odpuštění) pravidla selského rozumu – nebude kresbou diagnostikovat, ale tím, že se jí bude snažit porozumět může být inspirován k hlubšímu pochopení žakovy osobnosti.

3. Projektivní metody v diagnostice

Dle psychologického slovníku (Hartl, Hartlová, 2000) jsou projektivní testy založené na tom, že jsou schopné odhalit vnitřní stavy člověka tím, že do určitých situací, nebo na určité podněty přenáší člověk vlastní motivy, přání, emoce apod. Jejich charakter popsal M. Svoboda (1998), kdy jejich význam chápe především při zachycení dynamické charakteristiky osobnosti (jako jsou potřeby, zájmy, postoje, názory, problémy, konflikty, interpersonální vztahy aj.) a charakterizuje jejich pozitivní stránky, jako je minimalizace záměrného

zkreslení výsledků i negativní stránky, především jejich validitu, která je dle M. Svobody (1998) přímo úměrná se zkušenostmi pozorovatele.

3.1 Dětská kresba v diagnostice

Vzhledem k detailnímu vědeckému prozkoumání dětské kresby se nabízí celá řada možností k jejímu využití. Je to prostředek k odreagování, navázání kontaktu, má svou relaxační hodnotu a v neposlední řadě v sobě kresba může nést výpověď o dětské individualitě, postojích k rodině, škole i sobě samému. V klinické psychologii se využívá k získání orientačního materiálu před hlubší diagnostikou konkrétního problému. Jejich dalším význam může být v poskytnutí orientačních informací o celkové vývojové úrovni dítěte, hrubě kresba odráží i stupeň rozumových schopností a může posloužit jako nenásilný prostředek pro zjištění specifických postojů a vztahů, které by dítě leckdy nechtělo, nebo neumělo projevit jinak, např. přímým rozhovorem.

Využití kresby:

- ❖ Při orientačním odhadu úrovně rozumových schopností - k tomuto účelu slouží zejména u předškolních a mladších školních dětí, v pozdějším věku tuto diferenciací schopnost ztrácí, protože kresebné dovednosti již dozrály a dále se nemění (abychom mohli z úrovně kresebných dovedností usuzovat na úroveň inteligence, musí být splněny některé základní předpoklady, přiměřeně rozvinuty určité dílčí složky, bez kterých se komplexnější schopnost kreslit nemůže rozvinout)

- ❖ Kresba může hrubě posloužit jako pomůcka pro zjištění dosažené úrovně senzomotorických dovedností - vývoj jemné motoriky a

vizuální percepce (pokud dítě v kresbě selhává, může to poukazovat na poruchy v oblasti zrakového vnímání, senzomotorické koordinace, jemné motoriky a integrace těchto funkcí. Obtíže a nedostatky v těchto složkách lze hodnotit pomocí různých testů obkreslování předloh. Jestliže dítě kreslí obrázek z paměti, podle své představy, zachycuje kresba i úroveň vizuální paměti a představivosti. Jestliže má dítě porušené zrakové vnímání, bývají jeho představy nepřesné a neucelené a selhání v této oblasti není způsobeno poruchou zrakové paměti)

- ❖ V kresbě dítěte se odrážejí i některé osobnostní charakteristiky, zejména emoční ladění, citové prožívání. K tomuto účelu se hodí zejména tematické kresby jako je kresba lidské postavy nebo rodiny.
- ❖ Jako komunikační prostředek – v případě, že dítě plně verbálně nekomunikuje, grafická podoba mnohé odhalí. (Vágnerová, 2001)

Výhodou zůstává časová nenáročnost a velmi snadná administrativní kresbových metod – dle mého názoru ovšem ne jejich interpretace.

Zájem o dětskou kresbu neustále vzrůstá a vydává se značný počet publikací operujících s kresbou v různých oblastech psychologie a terapie. Kvalita těchto knih a výzkumů je ale různorodá. Domnívám se také, že průzkumy v této oblasti jsou značné, bohužel prameny, které jsou přeloženy do českého jazyka jsou minimální. Jejich nedostupnost také poznamenaly tuto práci, což mě mrzí, protože já osobně cítím, že pravé studium začíná prostudováním také zahraničních pramenů pro uchopení komplexnosti specifik dětského výtvarného projevu.

3.2. Kresebné (výtvarné) techniky

Všechny výtvarné techniky obecně využívají spontánní tendence člověka k výtvarnému vyjadřování – toho se využívá zejména u dětí. U pubescentů a dospělých je tato ochota k výtvarnému vyjádření většinou nižší.

V kresbě se odrážejí různé psychické i jiné procesy (kognitivní), odráží i celkovou úroveň jemné motoriky, schopnost soustředění apod. Do tematické kresby se také promítá temperament člověka a jeho postoj k určité skutečnosti (rodinné vztahy, sebepojetí). V této kapitole se budeme věnovat základním kresebným technikám, jako je kresba lidské postavy, kresba rodiny a centru této práce-kresbě začarované rodiny. Budeme se snažit postihnout základní znaky těchto technik, jejich administrativu a způsoby střízlivé interpretace.

3.2.1 Kresba lidské postavy

Podle Machoverové (1949) dochází k projekci mezi dítětem a kreslenou postavou – dítě se s kresbou vědomě, nebo nevědomě ztotožňuje, a proto jí dává vlastnosti a rysy, které sám má, nebo by toužil mít. Postavu opačného pohlaví většinou ztotožňuje s osobou sobě blízkou, zejména s některým z rodičů.

Specifikum vývoje kresby lidské postavy

K tomu, aby mohl hodnotitel vůbec posuzovat kresbu lidské postavy, musí znát specifikum jejího vývoje.

Nejsystematičtěji propracovala vývojová stadia M. Vágnerová (2001). Kresba lidské postavy se objevuje přibližně kolem třetího roku života dítěte a má charakteristické znaky pro toto období. V průběhu celého vývoje existují rozdíly mezi kresbami chlapců a dívek.

Dětské pojetí lidského světa vychází ze zkušeností, které má dítě se svých tělem. J. Piaget (1996) toto potvrzuje Luquetovým výkladem ontogeneze dětského výtvarného vývoje: „*Zdá se, že Luquet definitivně rozhodl tento spor, když ukázal, že dětská kresba je až do 8-9 roku ve svém záměru v podstatě realistická, ale že zprvu kreslí to, co ví o sobě nebo předmětu, a teprve mnohem později graficky vyjadřuje, co na ní vidí. Je to základní postřeh.*“ (Piaget, 1966, s.53).

Dítě kreslí to, co ví, ale kresba je i výsledkem pozorování a kontaktu s jinými lidmi. Z vývojového hlediska je to zejména lidská tvář, kterou dítě abstrahuje ze směsice podnětů, jež na ně působí. Lidská tvář je nejdůležitější oblastí lidského těla při navazování sociálního kontaktu. Vzhledem k důležitosti obličeje pro dítě není překvapující, že kresby menších dětí se soustřeďují zejména na hlavu, především na oči a ústa.

Vývojově následujícím detailem v kresbě postavy jsou končetiny, které také hrají roli v sociálním kontaktu při poznávání a reakcích na prostředí, jsou znakem tělesné aktivity, dítě ví, jak jsou nohy důležité. Primárním zobrazením lidské postavy jsou hlavonožci, v nichž se odráží skutečnost, že dítě kreslí nikoliv to, co vidí, ale to, co lépe zná a považuje za důležité.

Trup se objevuje teprve se vzrůstající zkušeností a vývojem poznávacích schopností, zpočátku bývá prezentován kruhovitě, nebo elipsovitě, podobá se spíše hlavě, než skutečnému tělu. I když předškolní dítě již kreslí trup, ruce často bývají stále spojeny s hlavou a ne trupem. Trup bývá v kresbě předškoláka charakterizován dvěma vývojově přechodnými znaky, a to je pupek a řada knoflíků. Oba znaky bývají uváděny do vztahu se závislostí dítěte a mizí v průběhu jeho vyzrání a emancipace. Pokud jsou v kresbě školního dítěte knoflíky jediným zobrazením oblečení, lze je rozhodně považovat za infantilní znak.

Ke konci předškolního věku jsou dětské kresby poměrně realistické – dítě kreslí již to, co vidí. Dozrání kresby na počátku školní docházky odráží

zrání percepce (schopnost zrakové diferenciacce, analýzy a syntézy), i rozvoj zkušeností a myšlení. Kresba je dvojdimenzionální, obsahuje všechny nezbytné detaily a její zpracování svědčí o poměrně přesný odraz skutečnosti.

V dalším vývoji dítěte se kresba obvykle mění již jen málo (to ale nemusí být pravidlem!) – přibývá detailů, postava má lepší proporce, je propracovanější. Dítě již také zvládá zachycení profilu postavy a umí znázornit její pohyb. Po desátém roce se již kresba nemusí příliš rozvíjet. Dítě zachycuje spíše konkrétní modely, postava je dobře propracována včetně oblečení.

Prepubertní děti berou své výtvary přehnaně kriticky a nejsou s kresbami spokojené. Kresba začíná být zjednodušována, bývají uplatňované obkreslené modely a kliše, které chápou jako zdařilejší, než výtvary svoje. V této době již nelze kresbu použít jako nástroj pro zjištění úrovně kognitivních schopností, protože převažují vlastnosti a schopnosti jiné.

Test kresby lidské postavy je založen na zadání úkolu k nakreslení lidské postavy. Když má práci hotovou, dostává za úkol ještě nakreslit postavu opačného pohlaví. Poté dochází k rozhovoru nad kresbami a dítě odpovídá na otázky směřující k vlastnostem, vzhledu a charakteru postav (zda je postava hezká, silná, stará, jaké má povolání, kvůli čemu se rozzlobí...).

Interpretace

Interpretace může být zjevná rovnou z obrázku, např. má krásné zlaté vlasy, nebo velké svaly, či symbolická – postava choulící se v rohu může znamenat pocit méněcennosti apod. Vágnerová (2001) sestavila rámcovou interpretaci, která je poměrně velmi často citovanou. Omezil bych ji proto na konstatování, že se Vágnerová zaměřuje na kvalitu čar, velikost postavy, celkové zpracování kresby, části těla, oblečení, umístění na papíře apod.

Při interpretaci této techniky je vhodné mít na paměti, že vztahy mezi kresbou a psychologickým stavem dítěte mohou být velmi volné, nelze tedy mechanicky z kresby dělat konkrétní závěr. Dle mého názoru to platí při interpretaci kresebných projektivních metod obecně.

Mám dojem, že dětská psycholožka Roseline Davido (1998) posuzuje symboliku lidské postavy a dětskou kresbu obecně spíše se zatížením pro freudovské pojetí. Dle mého názoru je tento výklad pro naše poměry trochu vzdálen. Její interpretaci se proto vyhneme.

Oblečení postav

„Obléknout“ postavy je dle Svobody, Krejčířové a Vágnerové (2001) dalším vývojovým krokem v kresbě dětí. Je běžné, že do sedmi let kreslí postavy nahé, od deseti let by se měla postava již objevovat oblečená. Pokud kreslí vytrvale nahé postavy, je to odrazem asociální ho, popřípadě patologického chování.

Dítě je schopné obléknout postavu kolem pátého, až šestého roku a mám tu zkušenost, že jí obvykle obléká podle vlastního vkusu. Pokud nakreslí postavu v šatech roztrhaných, myslím, že je to signálem, že si jí příliš neváží – znevážilo jí oblečením - vždyť dle textu písně Voskovce a Wericha „šaty dělají člověka“. Oblečení jako takové obecně odráží ekonomickou situaci jedince, jeho vkus a postavení.

Roseline Davido (1998) zmiňuje Flugelovu domněnku o postavách zahalených do teplých šatů – teplé šaty postavu chrání, před chladem, ovšem spíše citovým. Šaty mohou symbolizovat matčino teplo. Pokud se dítě kreslí ve větším množství teplých šatů, je dle Davido prý pravděpodobně depresivní, nemilované a teplým oblečením se „chrání“ - oblečením svůj dosavadní stav kompenzuje.

Davido (1998) dále poukazuje na mnohovýznamovost šatů. Např některé doplňky oblečení mohou představovat falické symboly – kravata,

dýmka, cigareta, špičatý klobouk, deštník, hůl apod. Zvláštní význam mají také kapsy a knoflíky. Zvyšují totiž hodnotu postav a dodávají jim důležitost. Příliš velký počet knoflíků však dle Vágnerové (2001) znamená pocit závislosti. Může to být také znakem neurozy.

Archetypy postav

Davidová (1998) sestavila určité archetypy oblečených postav a interpretovala je. Nejčastěji jde prý o tyto typy kovboje, policisty, klauna, stařce apod. Tyto archetypy jsou opravdu základní a spíše zavádějící. Myslím, že mnohem větší popularitu u nás mají archetypy postav, které dítě nejvíce obklopují.

V českých poměrech patří mezi stěžejní žánr dětské literatury pohádka, ať už lidová, nebo autorská. Archetypy v pohádkách jsou vůbec inspirací k interpretaci. „*Pohádky jsou nejčistším a nejjednodušším výrazem kolektivně nevědomých psychických procesů. Pohádky zobrazují archetypy v jejich nejjednodušší, nejhutnější a nejpřesnější podobě*“ (Marie-Louise von Franz, 1986, s.15)

Oblíbenou postavou dívek může být **princezna** se kterou se každá dívka ztotožní velmi ráda – neznám z pohádek příliš šeredných princezen. Když jsem chodil do školní družiny, dívky nekreslily nic jiného. U princezen je, myslím, hlavním rysem krása – vnější znak. Z kreseb dětí a jejich pohnutek k začarování jsem také vydedukoval, že princezna je postav symbolizující pýchu. Do jisté míry možná i pasivitu (čeká na vysvobození).

U chlapců bych považoval za ideální postavu **akčního hrdinu**. Klasický hrdina v sobě nese následující vlastnosti: sílu (fyzickou, duševní, mravní), neohroženost, vytrvalost, nezdolnost, zručnost, chytrost, vynalézavost apod. (chlapci se tedy zpodobňují spíše s vnitřním znakem těchto postav, ovšem jejich fyzický zjev je také důležitý, protože ztělesňuje právě fyzickou sílu). Akční hrdina je také často zatížen nějakým poselstvím, např. záchraně

blízké osoby (A. Schwarzeneger ve filmech na počátku devadesátých let), válečnou, státně prospěšnou misi (Rambo) nebo záchránění celého světa (Bruce Willis - Armagedon). Hrdina v sobě nese ideální rysy, které by si přál každý chlapec – rysy výjimečnosti. Rád bych také zmínil komiksové akční hrdiny, kteří mají navíc v kresbě ohromnou výhodu a tou je jejich – laicky řečeno - kresebná stylizace, kterou bych nazval jistou šablonovitostí – postavy jsou kresleny tak, aby jejich obrysy byly vedeny co nejmenším počtem čar a maximálně originálně. Stačí tak opravdu málo na odkoukání toho, jak se komiksová postavička kreslí. Komiksový hrdinové v sobě nesou typické vlastnosti hrdinů, ale navíc mají ještě jednu zvláštnost a tou je často nějaká nadpřirozená vlastnost. Tím se liší například Superman od Robinsona. Oba jsou hrdinové, ale Superman umí létat a je nesmrtelný. To dělá hrdinu ještě lákavějším. Mezi ty nejznámější bych jmenoval ještě např. Spidermana, nebo Batmana.

Vendula Vinklerová (2005) zveřejňuje výsledky svého výzkumu s testem postavy a zmiňuje **stylizaci a karikaturu** postav v testu, jako znak typický pro děti od jedenáctého roku věku. Zatímco při stylizaci kreslí postavy, které jsou jim blízké svými hodnotami (policista, (představitel nějakého hudebního stylu apod.), při kreslení karikatur jde vlastně o vyslovení protestu proti nudnému tématu – kreslením karikatury už úkol nudný není. Taková kresba je ovšem obtížně hodnotitelná dle měřítek výkonu, ale má jiné vyprávěcí hodnoty – například o originalitě, invenci autora a jeho pohledu na svět, což si myslím, že jsou platné hodnoty i pro psychodiagnostiku.

3.2.2 Kresba rodiny

V dětské psychodiagnostice je kresba rodiny jednou z nejoblíbenějších metod snad vůbec. To dokazuje ostatně i mnohaletá práce Z. Matějčka

z šedesátých let a mnoha dalších, na které jsem narazil při hledání pramenů s informacemi.

Kresbu rodiny je možno chápat jako symbolické zpracování konstelace této primární sociální skupiny tak, jak dítě vnímá a prožívá. Cílem tohoto testu je tedy získání informací o tom, jak dítě svou rodinu vnímá, ale umožňuje i přiblížit to, jak dítě rodinu subjektivně hodnotí – do způsobu zobrazení se promítají názory, postoje a pocity dítě do kresby promítá své minulé zkušenosti, které dítě v tomto směru ovlivnily (např. že maminka je pracovitá, malá...), ovšem můžeme v ní vyčíst přání dítěte, jak by si svou rodinu představovalo (např. nakreslí tatínka a maminku, on je mezi nimi, ale rodiče jsou rozvedeni...) – kresba tedy může být taková, aby se dítěti líbila a splňovala jeho přání a tužby budoucnosti (Vágnerová 2000).

Způsoby zpracování tohoto tématu jsou dosti individuální a také se u konkrétního jedince v průběhu jeho dětství mění a vyvíjí. Rámcově lze vývoj kresby rodiny rozdělit dle Svobody, Krejčířové a Vágnerové (2001) do tří fází:

1) **Statické a nediferencované ztvárnění** kresby rodiny, kdy kresbu představuje několik stejně zobrazených figur stojících v řadě vedle sebe. Jediným rozdílem mezi nimi je diferencovanost v jejich velikosti, ovšem i ta může být více, či méně náhodná a dítě kreslí někoho většího třeba jen čistě náhodně a nemusí zde jít o žádný projev ať už úmyslné, či neúmyslné tendence. Dítě ještě neumí dobře kreslit, je dost omezeno svou kreslířskou nevyzrálostí a to se také samozřejmě promítá do realizací jeho kreslířských úmyslů. Tyto kresby proto nelze hodnotit projektivně. Případné rozdíly ve zpracování nemusí být úmyslem, ale spíše dílem náhody, nebo neschopnosti zpracovat dané téma lépe. Dětský úmysl zde nehraje příliš velkou roli, protože koordinace dílčích

schopností není zralá do té míry, aby mu umožnila uskutečnit vlastní představu. Tento způsob zobrazování jest typickým pro děti předškolního věku.

2) **Statické, diferencované ztvárnění** rodiny. Jednotlivé figury se od sebe v zobrazení již liší. Dítě již naznačuje odlišnosti nejen ve velikostech figur, ale rozdíly jsou patrné i v detailech postavy a oblečení a ve zpracování rysů v obličejí. Stejně tak i vzájemná blízkost je nyní záměrem, úmyslem dítěte nakreslit svou rodinu právě tímto způsobem. Taková kresba se už dá hodnotit projektivně, ale je třeba počítat se skutečností, že ještě nemusí poskytovat všechny žádoucí informace. Takovým způsobem kreslí rodinu mladší školáci.

3) **Dynamické diferencované ztvárnění** rodiny. Jedná se o nejvyšší z kvalit v hierarchii ve vývoji kresby. Rozdíly již nejsou pouze ve zpracování jednotlivých figur, ale i ve vzájemné dynamice, v zaměření, či aktivitě postav. Tato kresba je nejvhodnější pro kvalitativní diagnostiku, zejména pokud zůstanou zachovány základní pravidla a nenecháme se unést lákavou a podbízivou představou určitého způsobu interpretace – i tomto případě totiž platí zásada, že získané informace mohou sloužit pouze coby materiál k hypotézám a domněnkám, které mohou dále podněcovat k dalším vyšetřením.

Dítě potřebuje pro test rodiny pouze tužku a papír formátu A4. Matějček ustálil počáteční instrukci na větě „Nakresli obrázek, který by vyjadřoval život celé vaší rodiny.“

Autoři testu poukazují na to, že je užitečné dítě při práci pozorovat a všimnout si jeho potýkání se zadanou prací – koho z rodiny kreslí nejdříve, před čím váhá, kde je nejisté, opravuje, škrtá apod. Tyto informace se dají využít

při rozhovoru nad kresbou, kde je vhodné si ověřit, kdo je na obrázku ztvárněn, co dělá apod. Kresba rodiny může být podnětná k dalšímu rozhovoru týkající se otázek rodiny a případných problémů, které s ní mohou souviset.

Tato metoda nebývá obvykle příliš časově náročná jak jsem měl možnost vyzkoušet – obvykle kolem 5 až 10 minut, vzácněji i déle. Test je primárně určen dětem šestiletých až dvanáctiletých. Vágnerová (2001) vysvětluje, že děti mladší nejsou obvykle na tak vyspělé kreslířské úrovni, aby kresba podal víc informací než je orientační zhodnocení jeho vývojové úrovně. Děti starší dvanácti let, tedy dospívající a dospělí, zase nebývají tak vstřícní ke kreslířskému vyjádření a bývají ke svým kreslířským výkonům také značně kritičtí. Protest může být vyjádřen např. karikaturou, jak popsala ve své práci Vendula Vinklerová (2005).

Prostorové vztahy v kresbě

Jedna z důležitých skutečností, která je u dětí také vývojově podmíněna je způsob, kterým děti řeší v kresbě prostorové vztahy. Kresba rodiny v tomto případě není výjimkou. Hlavní překážkou totiž bývá většinou způsob zachycení třetího rozměru v kresbách. Což může dopadat i velmi kuriózně. Způsoby řešení prostorových vztahů popsal M. Valenta (1998), který se zabýval rozvojem této schopnosti a rozdělil jednotlivé způsoby zpracování prostoru do několika kategorií.

1. Kresba řady postav, kdy dítě není vůbec schopné zachytit prostorové vztahy.
2. Dítě řeší prostor způsobem, kdy vytvoří dvě řady.
3. Dítě již zobrazuje postavy v různých pozicích, které vyjadřují diferenciaci při jejich umístění v prostoru, ovšem dítě se vyhýbá zachytit postavy ze zadu a vyhýbá se profilovému zobrazování.

4. Postavy jsou zobrazeny v různých pozicích, také z profilu a v pozici zezadu.

5. M. Valenta (1998) zjistil, že dochází k výraznému posunu při řešení, jak zobrazit prostor mezi sedmým a devátým rokem. V devíti letech dítě častěji zobrazuje postavy z profilu, což umožňuje větší různorodost při prostorovém umístění některých postav.

Hodnocení a interpretace

Už jenom samotné pojetí kresby je velmi důležitý aspekt, kterému je dobré věnovat pozornost. Má podstatnou informační hodnotu, ovšem je třeba přihlížet k věku dítěte i k vývojové úrovni, na které se nachází. Zvláště u malých dětí se pojetí tématu omezuje na pouhý výčet osob, bez prostředí a bez zachycení dynamické situace, v které by se rodina mohla nacházet – nedá se v takovém případě hypotetizovat nad citovými problémy dítěte, spíše to ukazuje na nezralost schopností nakreslit obrázek složitějším a vyzrálejším způsobem. U starších dětí ovšem toto statické zobrazení může být signálem emočních problémů ve vztahu k rodině.

Realistické zobrazení kresby se dá chápat jako projev určitého nazírání skutečnosti typického pro děti mladšího školního věku. Děti školního věku se většinou více drží skutečnosti, ovšem i emoční aspekty mohou být v kresbě dobře patrné.

Pokud kresba rodiny na první pohled vypovídá o vzájemném souladu mezi členy a je odrazem pohody a spokojenosti, nemusí to nutně znamenat, že je tomu tak i ve skutečnosti – to může být pouze projevem přání dítěte mít takovou rodinu a do takové rodiny patřit. Je tedy vždy třeba brát v úvahu i další informace, které o dítěti a rodině máme. Zobrazení rodiny v konfliktní situaci na druhou stranu většinou vypovídá o reálné zkušenosti, které dítě má a které bývá v rodině běžné (Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2001)

Kresba se nehodnotí jenom jako celek, ale je nutné ji interpretovat i z hlediska ztvárnění každé postavy (jak je veliká, jaké má proporce, detaily...).

1. Velikost postavy

Je symbolickým vyjádřením toho, jaký význam má pro dítě nakreslený člověk, jakého ho tedy vidí, nebo jaký by měl podle jeho názoru být.

Velká postava je symbolicky významná. Nemusí přitom odpovídat skutečnosti. I nejmenší člen rodiny (mladší sourozenec) může být nakreslen jako největší – je aktuálně středem pozornosti, dostává nejvíce péče, lásky a pozornosti. Signálem nevýznamnosti, ať už reálné, nebo žádoucí, je postava malá. I reálně největšího člena rodiny (otce) může dítě nakreslit jako velice malého, třeba pro zlehčení jeho autority, z tužby dostat ho do takové situace.

Ovšem velikost postavy nemusí mít vůbec symbolický význam. Zejména mladší děti kreslí postavy takové, jaké se jim zrovna povedou, nebo dělají výčet osob a zjistí, že na konci papíru už mají málo místa – zmenšují tedy postavy z hlediska úspornosti.

2. Způsob zobrazení (jak je určitá postava nakreslena)

Mladší děti kreslí obvykle všechny postavy stejně – jejich kreslířské dovednosti ještě nejsou takové, aby docházelo k diferenciaci postav. Při diferencovaném zobrazení lze získat informace např. o identifikaci dítěte s některým ze členů (holčička nakreslí sebe, nebo podobně jako maminku). Postav začerněná, nebo vyšrafovaná je problematická – může být zdrojem strachu a nejistoty, stejně tak jako postava nakreslena slabými a přerušovanými konturami. Mazání a škrtnání je obecně projevem nejistoty a úzkosti.

Chybění částí těla či deformace může mít svou symboliku v omezení reálného člověka, ovšem může jít třeba jen o nepozornost, je tedy třeba přistupovat k těmto znakům kriticky a bez předpojatosti.

3. Pořadí

Pořadí, v jakém byly postavy kresleny může být ukazatelem o důležitosti členů rodiny pro autora kresby. Dítě zpravidla kreslí nejdříve pro něj významné členy a dokončuje obrázek těmi., které jsou jen na okraji jeho zájmu. I pořadí směrem k autorovi (dítěti) je důležité. Postavy blíže k dítěti jsou pro něj přijatelnější – akceptuje jejich blízkost na obrázku.

3.2.3. Kresba začarované rodiny

Je projektivní metodou, která je vlastně analogií k testu kresba rodiny a může se s ní kombinovat. Kresba začarované rodiny stimuluje ve větší míře symbolické zpracování prožitků a postojů k vlastní rodině. Způsob proměny jednotlivých postav lze chápat jako určitou symboliku, jejíž význam je zašifrován a dítě si jej nemusí uvědomovat. Tímto způsobem je dítě schopné sdělit informaci, kterou by jinak vyjádřit nedovedlo, popřípadě ani nechtělo (ambivalentní vztah k matce apod.). Na vědomé úrovni obvykle převáží pozitivní složka postoje a negativní emoce jsou potlačeny. Symbolickým způsobem lze tento postoj vyjádřit bez problémů, dítě nemá zábrany je projevit. Taková matka může být zobrazena například jako liška a její dítě jako kuřátko. Individuálně specifický způsob zpracování tématu může být zkreslen a blokován aktuálními mediálními vlivy, módností různých zvířat, pohádkových bytostí apod. (Vágnerová, 2001).

Metoda se používá jako součást dalších testů. Může sloužit jako vodítko při zkoumání rodinných vztahů, k jejímu doplnění je vhodný rozhovor

s rodiči, dítětem, ale i dalšími metodami, např. specificky zaměřeným dotazníkem a hodnotícími škálami. Test kresby začarované rodiny je oblíbený a lze jej použít jako úvod k rozhovoru, který může navazovat na otázky týkající se kresby.

Při testu dítě nepotřebuje žádné zvláštní pomůcky – kreslí na arch papíru A4. Instrukčním jádrem při zadávání je: „Jako kdyby přišel kouzelník a každého z vás začaroval do nějakého zvířete, které mu tak nejvíc odpovídá, nejlíp vyjadřuje jeho povahu.“(Matějček, Strohbachová, 1981). Tyto pokyny lze upravit dle věku, či vývojové úrovně testovaného dítěte. Důležité je uvést pouze obecný pokyn bez dalších vodítek, nenavádět, neuvádět vzory, přesnější instruktaž, jak zadaný úkol zpracovat.

Stejně jako u jiných kresebných metod i u kresby začarované rodiny platí to, že je užitečné dítě při práci pozorovat, všímat si kterou osobou začne, jak pokračuje, nad kým se rozmýšlí, koho překresluje, dodatečně upravuje, vylepšuje, či znehodnocuje. Po skočení práce s dítětem vedeme rozhovor o obrázku, dotazujeme se ho kdo je na obrázku, proč ho dítě tak začarovalo, hovoříme s ním o jednotlivých členech jeho rodiny, jaký je kdo apod. Je někdy dobré zeptat se, zda dítě nemělo původně jiný úmysl a nezměnilo ho, např. z důvodů formálních – chtělo nakreslit maminka jako Pegase, ale neví jak nakreslit křídla, tak svůj záměr změnilo a z maminky je hrnec, protože ten nakreslit dovede. Verbalizované vysvětlení je v každém případě nutností, navíc dítě ocení zájem o výtvor, kterému věnovalo čas, námahu a nápady.

Metoda kresby začarované rodiny je určena dětem od 6 roku věku, výtvary dětí mladších jsou zkresleny jejich nevyzrálými kreslířskými schopnostmi. Naopak děti starší věku 12 let nebývají příliš kreslířsky sdělní – své výtvary berou mnohem kritičtěji, snižují jejich význam a brání se k vyjádření svých pocitů a postojů prostřednictvím této techniky.

Hodnocení a interpretace

V žádném z pramenů zabývajících se dětskou kresbou nenajdeme strukturovaný návod, jak při interpretaci postupovat – rozbor kreseb je prostě intuitivní záležitostí, která je založena na zkušenostech, toho, kdo kresbu hodnotí. Myslí, že tyto zkušenosti jsou také měřítkem diskutované validity.

Myslím, že jedním z vodítek při samotné interpretaci je respektování archetypů symbolů, ovšem s ohledem na jejich aktuální sociokulturní význam – tento význam se totiž může časem měnit.

Dle Vágnerové (2001) je způsob zobrazení jednotlivých členů rodiny podmíněn vývojem dítěte – své preference mění v závislosti na rozvoji svých kognitivních schopností i úrovni emoční zralosti. Zvláště ilustrativní je posun v preferovaných symbolech, použitých pro sourozence. Mladší chlapci své sourozence obvykle kreslí jako psa, zajíce, králíka či slona, zatímco starší používají nejčastěji symbol prasete (Vágnerová, 1996). Promítnutí vulgarity, agresivity a snižování hodnoty členů rodiny prostřednictvím symbolů bude věnován prostor v praktické části. Dle mého názoru mnoho nedorozumění při posuzování kreseb je interpretace výsledků a vlastních soudů bez vysvětlení dítěte, proč zobrazilo určitého člena rodiny právě takovým způsobem – hodnotitelovy představy promítající se do kresby, tedy i představ dítěte, mohou být krajně zavádějící.

Dle Vágnerové lze symbolické zobrazení hodnotit na základě různých **vlastností a vztahů:**

- Psychické vlastnosti a projevy chování (bratr je líný a nepořádný, tak bude prase, sestra je pitomá, tak bude husa, babička je pilná, tak ji nakreslím jako včelku).
- Vnější, viditelné znaky (maminka je krásná tak bude královnou, tatínek je velký, bude medvědem).

- Vztah tohoto člověka k dítěti, resp. Vztah s tímto člověkem. Dědeček mě pořád hlídá, tak bude psem, maminka se o nás všechny stará, tak bude včelka.

Obsahová interpretace vychází z celkového pojetí kresby a respektuje způsob, jak byli zobrazeni ostatní členové rodiny. Vemlouvavými příklady jsou obrázky děti zobrazující sebe sama jako malého hlodavce, který se krčí v objetí dalších ptáčků a králíků zobrazujících zbytek rodiny - kromě otce, který je ztvárněn jako obrovský medvěd, coby nejsilnější zvíře. Medvěd je velký a vzbuzuje strach.

To, že se dítě identifikuje s některým ze členů rodiny můžeme usuzovat ze skutečnosti, že pro jeho ztvárnění použije stejného symbolu jako sám pro sebe, např. psa. Někdy bývá dokonce celá rodina znázorněna jediným, stejným symbolem, např. všichni jsou motýli. Takový způsob zobrazování se vyskytuje především u dětí mladšího věku, které ještě nemají dostatečně rozvinutou schopnost diferenciací. Pokud se toto zobrazení vyskytne u dítěte staršího, může být vyjádřením jeho touhy po rodině harmonické, stmelené a vnitřně organizované, ve které není pochyb o identitě jejích členů, resp. identifikaci jejích jednotlivých členů – takové zobrazení může být projev úzkosti a potřeby potvrdit společnou identitu a příslušnost k této rodině a odlišnost některého ze členů, resp. potřeba jej izolovat, či vyloučit může být symbolizována jeho zobrazením jako příslušníka jiného druhu – všichni jsou začarováni do ryb, ale bratr je začarován do motýla, který létá po louce, tj. jiném prostředí a když bude chtít, tak jim uletí.

Mluvíme-li o dostupných normách této metody a vodítkách při interpretaci, tak metody kresby začarované rodiny standardizována není, nelze tedy srovnat individuální výsledek s normami, které jsou závazné – hodnocení je tedy pouze kvalitativní a záleží do velké míry na subjektivním přístupu hodnotitele. Jsou známy pouze nejběžnější způsoby zobrazení, dále jsou

dispozici určité normativní údaje o četnosti použití určitých symbolů v závislosti na věku a na pohlaví.

Co dítě při kresbě vynechalo

Při interpretaci kreseb je třeba přihlížet nejen k pozitivním znakům (tedy k těm, jejichž symbolikou jsme se právě zabývali) a k příběhům, které dítě při kreslení vypráví, ale i ke znakům negativním, tedy k tomu, co dítě opomene nakreslit, nebo k části kresby, kterou vynechá.

Právě vynechávky bývají velmi příznačné. Je třeba vyčlenit případy vynechávek, kdy dítě soustředí veškerou psychickou energii na nápad, který ho zcela pohltí, takže zapomene na to, co je podle nás zjevné, ale u něj patří do oblasti nevědomí. Právě nevědomé vynechávky většinou poukazují na problémy dítěte, vyjadřují často citové nebo sociální problémy. Jestliže například na kresbě domu chybí dveře nebo cesta, znamená to, že je dítě uzavřené do sebe a špatně komunikuje.

Vynechávky v kresbách postav většinou hovoří mnohem jasněji – postavy bez úst svědčí o neschopnosti komunikovat, může se za nimi ale také skrývat něco, o čem se nemluví nebo nesmí mluvit.

Někdy se také stane, že při testování kresbou dítě intuitivně vycítí, že se o něm chceme něco dozvědět, a tak se indiskrétním tématům vyhýbá – třeba tím, že odmítne určité téma nakreslit, ale často se také prozradí svým váháním nebo nepřesnými a zkaženými obrázky. Netuší, že tím na tyto problémy sám nepřímo poukazuje. (Davido 1995)

Co si uvědomit při posuzování kresby.

Domnívám se, že pro pozorovatele by mohla být platná tato pravidla:

- Jediná kresba neodhalí všechno, je třeba vyhnout se ukvapenosti při posuzování a také vyvozování rychlých závěrů a soudů z jediného obrázku dítěte, které neznám. Přesnou interpretaci musí provést

odborník – vyžaduje široké znalosti o dané problematice, také citlivost a intuici

- „klíč ke kresbě“ neexistuje, existují jen interpretace a ty mohou být pravdivé všechny. Odborník pak vybírá tu, která se hodí k danému případu
- Je třeba znát nejen dítě, ale také sociální a kulturní zázemí. Všechny vlivy se uplatňují.
- Sledujeme dítě při tvorbě-to je velmi důležité. Všimát si jeho váhání, obtíží, nepozornosti, příběhů, které se zobrazováním spojuje apod.
- Všimáme si čar, barev-výběru i četnosti, kompozice, co na obrázku chybí, co přebývá, symbolů (i konstantních), postav - pořadí nakreslení, vynechání, zmrzačení apod., jejich zvyšování, či snižování hodnocení při kreslení rodiny

4. Barevná symbolika v kresbě

„Barvy jsou mocnostmi prvního řádu a jako smyslová zkušenost jsou jednou ze základních složek praktické i duchovní orientace člověka ve světě a životě.“

(J. Baleka)

4.1. Psychologie barev

O symbolice barev byly již napsány různé publikace a některé terapie s barvou dokonce zacházejí jako s nástrojem. Teorie barev jako taková je ale poměrně mladá věda, i když víme, že některé osobnosti se barvou zabývali už v antice. Jaroslav Brožek (2001) upozorňuje na problémy psychologie barev jako oboru, zejména na skutečnost, že neznáme dobře vznik barevného vjemu

v našem mozku – fakt, že barevný vjem vzniká v mozku situaci komplikuje, protože dobře nevíme, co se v mozku děje. Právě tato sféra ztěžuje teorii barev, zejména psychologickou teorii, v níž se musíme za dosavadního stavu spokojovat s nezcela doloženými poznatky.

Barvám se nedá upřít jejich psychologická hodnota. Pokud má dítě při kreslení možnost použití škály barev, ale jejich obrázky jsou šedivé a působí dojmem smutku a prázdnoty, může být tato chudost i projekcí toho, jak se dítě cítí a připadá. V kontrastu s tím bych rád upozornil barvoslepost (daltonismus). Někteří lidé (a je to i můj případ) mají posunutý barvocit – je to způsobeno absencí, nebo poškozením barevných pigmentů na sítnici oka. Převážně se vyskytuje u mužů (8%) a toto vysoké procento znamená, že učitel se ve třídě zpravidla setká nejméně s jedním chlapcem, který bude mít problémy s barvami. Mohu-li mluvit z vlastní zkušenosti, „barvoslepý“ člověk se necítí nijak ošizen, nebo ochuzen. Některé odstíny barev mu ale splývají, v mém případě jsou to některé odstíny zelené a červené. V běžném životě to nevadí, ovšem když jsem byl na praxi, při záznamu do třídnice jsem použil propisku s tmavě červeným inkoustem v domnění, že píše černě.

Tímto jsem chtěl jenom podotknout, že ne všechny barevné kombinace dítěte mohou být úmyslné. Je dobré si bezchybnost vidění dítěte zjistit.

4.2. Barva v dětské malbě

V šedesátých letech se objevují tendence některých pedagogů k překonání určitých tendencí v dosud poněkud jednostranném pojetí výtvarné výchovy jako činnosti převážně zobrazovací a začíná se hovořit i o dalších výrazových výtvarných prostředcích, kde barva je chápána jako velmi silný prvek vzhledem ke skutečnosti, že barevný vjem je silně subjektivní a

působení na různé jedince je rozdílné. V této době vznikají i v Čechách cenné studie v oblasti barvy i v závislosti na ontogenetických možnostech dítěte.

Dle J. Brožka J. (1968) dodnes nejen v podvědomí laiků, ale i v podvědomí řady učitelů výtvarné výchovy přežívá představa, že výtvarný projev malířský je zachycením barev skutečnosti, tedy po výtce zobrazením **zrakového vjemu**. Že tedy barva tomto projevu má funkci zobrazovací nebo podle Reada „přirozenou“, že zachycuje lokální barvy věcí nebo v nejlepším případě tyto barvy změněné osvětlením a odrazem. J. Brožek toto cítí jako vulgarizaci a velké zjednodušení funkce barvy v malířství. Barva má kromě této funkce velikou řadu funkcí jiných, které se popisným zachycením skutečnosti nevyčerpávají, ale které jsou podstatnou součástí účinku výtvarného projevu.

Hodnoty barvy byly mnohokrát rozlišené, např. německý historik Hans Jantzen rozlišoval hodnoty barev na zobrazovací a vlastní. Hodnotou zobrazovací jsou myšleny ty účinky barev, které vysvětlují přirozenost nositele barev – barevnost předmětu, ale i látkovost (drsnost, tvrdost apod.), právě jako jeho postavení v prostoru, jeho osvětlení apod.

Vlastní hodnoty jsou ty účinky barev, které platí bez ohledu na jejího nositele, nebo předmět. Jsou to tedy ty, které přímo pramení ze síly barvy jako takové, z její pestrosti, krásy, v možnosti vzájemných vztahů s barvami jinými a schopnosti doplňovat se s nimi, spojovat, podporovat apod.

Herbert Read ještě rozlišuje Jantzenovo rozlišení hodnot barev a zpřesnil, když mluví o „symbolickém“ „harmonickém a „čistém“ užití barev v obrazech – hlavní funkce barev je jejich **výrazovost** – barva neoznačuje pouze pasivně barevnost věcí, ale je zároveň nositelem výrazových obsahů – nositelem duchovního sdělení a citových vztahů.

Spontánní barevné projevy dětí do jisté míry ovlivnily některé teorie o účincích čistých barev a jejich jednotlivých funkcích. Děti jsou barvou zpravidla nadšeni, líbí se jim, proto tedy nelze barvám upřít jejich čistě

estetickou hodnotu. S rostoucím věkem se záliby v barvách proměňují, což je dokladem o nevyčerpatelnosti barev v životě člověka a že nezobrazují jen určitou součást opticky nazírané skutečnosti (listí je zelené, hlína je hnědá) – toto „věcné barevné schéma“, které děti poznávají již v útlém věku je jen jednou stránkou chápání barvy. O to dříve výtvarná výchova málo dbala a jsou zde snahy o zvýšení pozornosti věnované výrazovým možnostem barev samotných (J. Brožek, 1968).

4.3. Preference barev

Někteří psychologové se snažili a dodnes snaží stanovit jakousi „normovou řadu“ barev, kterým dáváme přednost, nebo které naopak odmítáme. Vznikem experimentální psychologie na konci 19. století se uskutečnili desítky experimentálních výzkumů, jejichž výsledkem byly závěry některých psychologů, že taková „normová řada“ existuje. Příkladem je Eyseneckova řada barevných preferencí: modrá, oranžová, červená, zelená, žlutá a fialová. Bílá a černá barva se do výzkumu nezařazovala pod vlivem impresionistické nauky. Eyseneck byl toho názoru, že jeho statisticky získaná preferenční řada platí pro všechny lidské jedince bez rozdílu věku a pohlaví, brzy však vznikají další, odlišné normové řady, které tento názor vyvrací. Například Max Lüscher vytvořil prošetřením 5.300 pokusných osob takovouto řadu: Modrá, červená, zelená, fialová, žlutá, šedá, černá a hnědá. Experimenty se prohlubovaly a zpřesňovaly, už se nepoužívaly pouze názvy barev, ale barevné vzorky. Zjistilo se, že preference jsou daleko diferencovanější a liší se i věkem a pohlavím jedince. Jeden z nejrozsáhlejších experimentů byl proveden v padesátých letech maďarským týmem profesora Antala Nemcsise z Technické univerzity v Budapešti. Nashromáždil desetitisíce údajů pomocí

spolupráce učitelů od osob různého pohlaví i věku a došli k závěru, že tato lidská vlastnost se velmi liší a to značně individuálně.

Johanes Itten zjistil, že každý člověk má své vlastní barevné preference a troufal si u svých studentů podle nich orientovat výuku a dokonce jim předpovídal budoucí uměleckou orientaci.

Dr. Klar, který pracoval s velmi diskutovaným testem Maxe Lüschera objevil zajímavé poznatky týkající se preference barev u různých národů. Zkoumal také preference barev u maturantů ve zkouškovém období. Před zkouškou preferovali především modrou a šedou – modrá a šedá jsou výrazem zesílené touhy po klidu. Po zkoušce byly tyto preference jiné. U těhotných žen zjistil preference žluté jako výraz očekávání něčeho nového.

Na poznatech jiných lékařů Max Lüscher rozpracoval v roce 1989 test použitelný v psychodiagnostice, který u nás vyšel jako „Test volby barev k hodnocení osobnosti“ (J. Brožek, 2001).

4.4. Symbolika barev

Symbolika je obecně založena na kolektivní dohodě, nebo na dlouhodobé zkušenosti s konkrétními barvami. Typickým příkladem je konvenční použití barev v dopravním značení, kdy červená barva znamená STŮJ, zelená barva VOLNO nebo JDI. Průmyslové používání barev má také svou konvenci, např. žlutočerné pruhy varují před nebezpečím, plány elektrických sítí mají také své barvy včetně barevného rozlišení fází proudu v elektrických kabelech.

Jinou symboliku získaly barvy dlouhodobou zkušeností – žlutá barva je symbolem zlata, purpur symbolizuje moc a duchovní sílu, tyto barvy byly proto vyhrazeny duchovním vůdcům a králům.

Podobně se symbolika barev rozvíjela o v církevní liturgii v podobě barevnosti mešních rouch, která jsou coby symbol vznešenosti bílá, nebo zlatá, červená barva je symbolem krve mučedníka, zelená naděje za vykoupění – fialová barva naopak smutečným pohroužením (barva Velikonoc – utrpení Krista).

Barva se již od úsvitu lidských dějin a kultury podílela na kultivaci prostředí, ve kterém člověk žil a tvořil. V předkřesťanských civilizacích měly barvy své místo v kultu a mýtech a jejich symbolika byla spjata s prostředím a tradicí. Pro Egypťany mělo zobrazování věcí barevně svou podstatu. Bůh Amon byl modrý a je zařazen do kosmických mocností. Faraoni měli modré vousy, či paruky – byli zařazeni mezi božstva na zemi.

Třeba Hebrejština nemá pro barvy vlastní označení – používá přirovnání konkrétními charakteristickými věcmi – mléko - bílá barva, hlína – červená, safír – tím se označuje nebeská modř a rostliny se používají k přirovnání barvy zelené. Čtyřmi základními barvami v izraelském kultu jsou šarlatově červená, tmavý purpur, červená, purpur modrý a bílá.

Obecné významy barev a jejich symbolika mě velmi fascinují, věnoval jsem jim proto více prostoru a pokusil jsem se zhruba o jejich přiblížení:

Bílá

Její symbolika je nejčastěji vyjádřena přirovnáním ke světlu, čistotě a dokonalosti. Je to ve své podstatě nepestrá barva jako černá a příměsí jiných barev vytváří různé odstíny. V základní symbolice měla vždy vztah k absolutnu, k začátku i konci a ke spojení obou.

Je symbolem při narození, svatbách, ale i pohřbech. V Asii je hlavní smuteční barvou, přechodně byla takto chápána také na francouzském královském dvoře.

V nejstarších národech měla vždy významné místo – obětní zvířata měla bílou barvu a i kněží nosívali bílá roucha. To poukazuje na etický význam této barvy – na čistou a dokonalost.

V křesťanství hraje důležitou roli – při svatém přijímání, nebo nevěsty při oddavkách, kněz obléká bílé obřadní roucho.

Symbolika bílé barvy jako čistoty přetrvává – někteří lidé například hodnotí negativně, pokud se opakovaně vdává žena a má bílé šaty. Bílá barva má i negativní symboliku – například ve spojení s barvou života-červenou. Bílá barva je také barvou strašidel a duchů (Bílá paní).

Červená

Symbolika červené barvy je podmíněna elementárními lidskými zkušenostmi s ohněm a krví, což hrálo ve všech kulturách základní význam. V antice byl s červenou barvou spojován bůh války Árés (Mars) podle rudé planety Mars zářící zlověstně nad obzorem.

Je to barva způsobující nejsilnější vzrušivý účinek. Jde o psychologicky základní červeně, tuto barvu nazývají němci „Hochrot“, tato barva neobsahuje oranž ani karmín. Při delším pozorování tato barva zvyšuje krevní tlak a zrychluje puls. Psychologický význam této barvy je aktivita, je to reakce na podráždění a na vyzvání. Reprezentuje hybnou sílu v případě, že je účinek této barvy přijat pozitivně, stimuluje dobývání a žádost.

Je to barva cílevědomé energie, ve sportu i v sexu. Odpovídá důvěře vlastní síly. Je dobré si uvědomit, že tato barva může vystupovat v mnoha modifikacích od oranžově červené po purpur – každá tato nuance má své psychologické působení.

Kdo má nechuť k červené, prožívá jí jako pocit ohrožení, barvu ohrožení a bolestivosti. Tato barva pak způsobuje předrážděnost, zlobu a pocit hnusu.

Čím více se tato barva blíží k hnědi, tím více má uklidňující působení. Pokud se vloží do červené namodralé tóny, má podobné působení jako

stabilita barvy čistě zelené. Naproti tomu – přimísí-li se do čistě červené žlutě, je takto vzniklá barva chápána jako „podněcující“.

Červená barva sice zvyšuje krevní tlak a zrychluje puls, ale J. M. Krause-Liebscherová uvádí, že při dlouhodobějším působení této barvy dochází k opačnému účinku (J. Brožek, 2001).

V ruštině je červená synonymem pro pěkné a dobré, zřejmě i proto, že je to klimaticky studený kraj a červená evokuje teplo. Naopak tomu bylo ve starém Egyptě, kde červená symbolizovala zlo. Z toho vyplývá, že pod symboliku barev se můžeme podepsat taky klimatické a geografické podmínky. V Sovětském svazu anebo i v komunistické Číně byla červená barva symbolicky spojená s mocí ateistického státu. Dynamický a agresivní potenciál této barvy se spojil s myšlenkou revoluce a vzniku nové společnosti.

Tato barva znamená také oheň (tato symbolika je znát např. v přísloví „červený kohout na střeše“) a krev (píseň Feelena z El Passa – „... velkej rudej květ začal mít na prsou znát...“- byl zastřelen).

Ve všeobecné symbolice je chápána jako barva nesoucí dobré i zlé znamení. V pozitivní symbolice vyjadřuje život, sílu, lásku, plodnost energii, teplo, vášnivé nadšení a plodnost.

V negativním smyslu je červená barva spojena s válkou („...a země se zbarvila do ruda...“), ničivé účinky ohně a nenávist („...viděl rudě...“).

U některých prehistorických národů je, nebo byl zvyk posypávání zemřelých okrovou a červenou barvou v naději, že barva znamenající život a krev dopomůže zemřelým opět k životu.

Ve starověku měla tato barva pověst nesoucí přesvědčení v její moc chránit před nebezpečím – označit stromy, předměty a dobytek touto barvou mělo zajistit úrodnost a zahnat zlé démony.

V Egyptě měla tato barva zlý význam – připomínala poušť. Písaři používali pro negativní zprávy právě červenou tekutinu.

Do šesti let věku je u dítěte normální, pokud používá výhradně červenou. U nemocných dětí nemá červená tak sytý odstín. Po šestém roce ukazuje na tendenci k agresivitě a nedostatečnou kontrolu emocí (Davido, 1998).

Modrá

Používají ji i děti mladší pěti let. Tyto děti se od dětí používajících spíše červenou liší tím, že více kontrolují své chování. Používání modré v šesti letech svědčí o tom, že je dítě dobře adaptované. Modrá nahrazuje hnědou, když dítě už opravdu nechce zůstat „miminkem“. Pokud však používá výhradně modrou, ukazuje to na přílišnou sebekontrolu. (Baleka J. ,1997)

Zajímavý je vliv modré barvy na některé umělce. Například Václav Holzknecht v biografii a skladateli Jaroslavu Ježkovi píše o umělcově mimořádném zájmu o modrou barvu, která mohla být způsobena zřejmě zvláštní skladbou jeho oka (byl silně krátkozraký, na jedno oko slepý úplně, druhé měl zasaženo šedým zákalem). Vzbuzovala v něm pocity, které u normálně vidoucích lidí zřejmě neexistují. Psal na modrém papíře, používal modrých obálek, kupoval si často modré košile, kravaty, šaty... František Zelenka navrhl Ježkovi pokoj, jehož stěny i strop měli různé odstíny modré barvy. Modrou barvu ostatně zmínil i ve svém prvním blues Tmavomodrý svět, ze kterého je cítit smutek (vše je zastřeno tmavomodrým neproniknutelným mrakem).

Modrá barva byla ostatně barvou romantiků, miloval ji i Novalis a v anglické řeči má vedle přímého smyslu vizuálního i přenesený smysl pocitový, neboť vyznačuje melancholickou náladu – ostatně George Gerschwin nazval svou skladbu - začínající dlouhým glisandem na klarinet - „Rapsodie v modrém“.

I v oblasti modré barvy najdeme v minulosti nesmírně drahé pigmenty, jakým je například ultramarín. Vyráběl se z tmavomodrého a

netransparentního polodrahokamu *lapis lazuli*, který pocházel z orientu, odtud pramení i jeho název "ultra-marin". Především najdeme ultramarín v náboženských obrazech a sice na rouchu Panny Marie.

Zelená

Velmi stabilně působí spíše tmavě zelená a namodralá jako jedlové jehličí. Nevyzařuje žádnou navenek působící, expanzivní energii, energie je v ní ale nashromážděná a plná napětí. Tato energie ale není nehybná, ale soustředěná dovnitř.

Pokud se u zelené změní tón, mění se i její psychologický význam. Čím je zelená tmavější modrou barvou, tím působí psychologicky studeněji, pevněji, napjatěji odolněji a tvrději.

Je to barva odrážející vztah člověka k sobě samému a reprezentuje stálost přesvědčení, jakož i sebeúctu, uznání, důstojnost, důležité kompetence i autoritu. (J. Brožek, 2001). Zelená je také barva rostlinného světa, chlorofylu-zeleného barviva. Je barvou jara, má velkou škálu odstínů. Zelená barva vzniká z modré a žluté a stojí mezi modří nebe a žlutočervenou pekla.

V islámu je to barva materiální a duchovní spásy a moudrosti proroků.

Ve středověku někteří malíři malovali Kristův kříž zeleně - symbol obnovy a víry v znovuzrození.

Použití zelené barvy je srovnatelné s barvou modrou a odráží spíš sociální vztahy.

Žlutá

Je nejsvětější z pestrých barev a je jako jasné a svítivé slunce. Působí velmi lehce, podnětně a zářivě. Je to barva postrádající znitěnělost tmavých barev plnou tajuplnosti, je to barva nesoucí znak povrchnosti. Odpovídá pocitu svobody a rozvoje bez překážek, proto jí dávají přednost lidé hledající

nové a nesvázané poměry pro svůj vlastní rozlet a rozvoj. Je to barva protikladná zeleni vyjadřující stabilitu, sevřenost a setrvání.

Je to barva osvětlení a spasení (aura světců). Autoři zabývající se testy ji považují za barvu, která hledá kontakt. Je symbolikem božské moudrosti (J. Brožek , 2001).

Je symbolem slunce-světla, ale i zlata, věčnosti a proměnění. Tato barva je ze všech nejjasnější a je považována za barvu rozumu, vědění a moudrosti. To ovšem neplatilo vždy - ve středověku byla tato barva chápána spíše negativně - žlutý oblek byl považován za hanlivé oblečení a např. za vlády Karla Čtvrtého byl takto chápán žlutý klobouk Židů, byla to také barva čarodějnic, prostitutek a kuplířek – obraz „Kuplířka“ od Vermeera Van Delfta je toho důkazem.

Žlutá barva na vatikánské vlajce zastupuje zlato. Podobně je tomu i u vlajky německé.

Holandský malíř *Vincent Van Gogh* (1853 - 1890) osvobodil žlutou od jejích negativních konotací a spojil ji ve svém díle výlučně s barvou radosti a světla, čímž významově navázal na středověké zlaté pozadí. Žlutá barva je také dodnes již od starověku chápána za barvu závisti.

V Egyptě byla žlutá (rezavá) asociována se smrtí, neboť krajina pouště bez kapky vláhy božského Nilu zvěstovala smrt, neplodnost. I každý tvor s rezavými chlupy představoval bytost oddanou Tyfónovi, neplodnému bohu zmatku, vzrušení a agresivity. Jasná žlut' však představovala zlato, látku, která tvořila tělo bohů, barvu věčnosti. Všimněme si, že podobně ambivalentní významy si žlutá ponese i po následující tisíciletí. Světlou žlutí byla v Egyptě malována pleť ženského těla, na rozdíl od pleti mužské, které náležela barva hnědočervená. (Podobné odlišení pohlaví najdeme v mínojské kultuře staré Kréty).

Žlutá bývá často používána samostatně nebo v kombinaci s červenou. Někdy ukazuje na přílišnou závislost dítěte na dospělém (Davido, 1998).

Hnědá

Barva země. Symbolizuje trvalost, solidnost a hodnotu. Je to barva těžká jako země na podzim, působí klidným a nenápadným dojmem.

Stejně jako ostatní tmavé nevýrazné barvy (a někdy i žlutá) odráží hnědá barva špatnou rodinnou i sociální adaptovanost dítěte a různé konflikty. Tuto regresivní barvu též s oblibou volí umíněné děti (Davido, 1998)

Fialová

Fialová barva vznikne smícháním barvy červené a modré - možná z tohoto důvodu je symbolem pro umírněnost, rovnováhu a snad i smířením mezi nebem a zemí, duchovnem a tělesnem a láskou a moudrostí.

V lidových písních ji nacházíme jako symbol věčnosti. Z křesťanského hlediska je to liturgická barva vyjadřující vážnost, kajícnost, zamyšlení, objevuje se často jako barva adventních svátků a svátků postních.

Jako negativní poselství jsou považovány tmavé odstíny této barvy - příchod katastrof, temnota a smrt, také osamění (Ježkovo píseň Tmavomodrý svět).

Tato barva je znakem neklidu a malé děti ji používají jen zřídkakdy. Často se vyskytuje ve spojení s modrou a prozrazuje úzkost. Je používána hlavně v obdobích obtížné adaptace (Davido, 1998)

Černá

Dává znamení absolutna, někdy plnosti života, jindy zase jeho absolutní nedostatku – v tomto vidíme kontrast – podobně jako u barvy bílé, ke které je černá barva barvou doplňkovou.

V negativní symbolice ji nalézáme jako barvu smrti, chaosu temnoty, propasti, neohraničenosti (Černá díra v kosmu), smutku (pohádky – na znamení smutku potáhli království černým sukem).

V některých zemích je úzce spojena barvou života a krve) s červenou (asijské draky).

V Číně symbolizuje černá barva znamení ženského principu Jin (Yin a Yang) a jejím protikladem není bílá barva jako u nás, ale žlutá.

Ve Španělsku byla na královském dvoře po dlouho dobu znakem vznešenosti a důstojnosti.

Černá barva je také barvou smuteční z důvodu symboliky zániku živého. Zajímavé povšimnutí pro někoho může být, proč můžeme v křesťanské ikonografii někdy spatřit tzv. „Černé madony“, i když je madona nejčastěji ztvárňovaná v barvě bílé, modré a růžové. Jejich původ bychom mohli najít v textu Starého zákona – Píseň písní (1,5)... *Černá jsem a přece půvabná...*

Stejně jako bílá mohla být i černá barva barvou svatebních šatů. Používala se v chudších vrstvách a jednalo se o nejlepší oblek, který novomanželé už vlastnili. V černé barvě se tedy spojuje paradox skromnosti, pokory na jedné straně - a na straně druhé symbol noblesy, bohatství a vznešené vážnosti. Dnešní pánské slavnostní společenská saka, smokingy jsou také černé, a to od dob průmyslové revoluce, kdy v mužské módě nastal konec okázalosti (barev, ozdob) ve prospěch průmyslnické efektivity a jednoduchosti ("businessman"). Skrytě se však okázalost dává najevo např. na kvalitě látek a střihu. Černá barva je v módě velmi populární (nejen proto, že "zeštíhluje") a nemůžeme za ní vždycky hledat psychologické vysvětlení.

Černá barva se vyskytuje se v jakémkoli věku a může prozrazovat určitou míru úzkosti. Někdy ovšem může svědčit o bohatém vnitřním životě. Symbolika černé je zvláštní v období puberty, kdy vyjadřuje nepřístupnost a ostych v projevování citů, domnívám se také, že revoltu a bojkot proti společenským konvencím, v poslední době barvou velmi módní v populárních modelech životních stylů (EMO) teenagerů. Je barvou některých radikálních směrů, kultů, je chápána i jako barva pokory, ale i barva satanská ve spojení s rudou. Černou tak můžeme dnes vnímat jako výraz vzdoru vůči jakémukoli

řádu. V minulosti však černá (jakožto kněžská sutana) naopak symbolizovala poslušnost Řádu. Oba symbolické významy však spojuje vzdání se vlastní individuality, ať už ve prospěch řádu (církve) anebo anarchie. Černá udílí hranice jiným barvám, pokud je lemuje, ale sama žádné hranice nemá, respektive všechny rozpouští - jako noc.

Roseline Davido uvádí, že stabilní subjekt, který je dobře adaptován, používá v kresbě většinou čtyři až šest barev. Během svého vývoje nebude tentýž subjekt používat stále tytéž barvy. Někdy třeba projde obdobím bez barev nebo naopak obdobím velmi barevným.

V interpretaci kresby nemá barva absolutní hodnotu, ale všeobecně vzato jasné, teplé barvy svědčí o vyrovnanosti, zatímco tmavé barvy ukazují na tendenci ke smutku, úzkosti, případně na odpor k někomu nebo něčemu. Bledé odstíny vyjadřují citovou nevyrovnanost nebo špatný zdravotní stav.

Dalším zajímavým poznatkem je, že extrovert používá mnoho barev, které jsou jasné, zatímco introvert nebo člověk se zábrany se omezuje na jednu nebo dvě barvy. Depresivní osoby prý malují ve smutných, ponurých odstínech.

Oranžová

Přišla do evropského podvědomí až relativně pozdě – říká se, že až s dovozem šťavnatých, oranžových plodů z orientu – pomerančů. Podle pomerančů (orange) tedy prý tato barva dostala název.

Tehdejší středověký divák jí nevnímal jako my dnes, spíš v ní spatřoval jen odstín žluté, či světle červené – tato barvy tedy nemá historický vývoj a ani v křesťanských kruzích jasné symbolické poselství. Dnes je chápána jako barva svěžesti a vitality, kreativity a mládí, chutě do života, léta a optimismu. Je to barva výrazná, přitahující pozornost, zároveň ale nemá hloubku tmavých barev.

V křiklavých odstínech je to barva výstražná (cestářské kombinézy, či

reflexní vesty).

Zvláštní význam má v orientu, neboť je barvou buddhistických rouch a mnišská filozofie je ve znamení skromnosti a duchovní čistoty bez materialistického smýšlení.

V Irsku je barvou protestantů, v USA svátku Halloween, jinak také národní barva Holandska.

4.5. Účinky barev

Ve dvacátém století je kladen důraz na pozitivní význam barev a jejího vlivu na psychologickou, fyziologickou a biologickou stránku člověka. Barva dokáže v místnosti vytvářet atmosféru a různé druhy prostorů. Obecně - teplé barvy - oranžová, žlutá a červená zintenzivňuje vnitřní energii u člověka, červená barva dokonce zvyšuje krevní tlak, je-li v prostoru předimenzována a použita ve velkém množství.

Teplé barvy opticky zmenšují prostor a plochy a předměty iluzivně zmenšují. Studené barvy - jako je modrá či zelenomodrá působí naopak v prostoru zklidňujícím dojmem a zpomalují psychologické pochody.

Tmavé odstíny barev prostor zmenšují a zintimňují, světlé odstíny barev prostor vylehčují a naopak rozšiřují. V případě velmi tmavých odstínů se člověk může dostat do vážných psychických stavů, které zažil Adrian Mole, hlavní hrdina knih spisovatelky Sue Townsendová, když se rozhodl v pubertálním vzdoru vymalovat si svůj dětský pokoj na černo, aby přebarvil na stěnách klauny se žlutými rolničkami: *Už jsem natřel dvě vrstvy černé barvy, ale postavičky z večerníčků stále prosvítají. Černé stopy na chodbě i schodišti. Štětec pelichá. Místnost je tmavá a smutná. Třetí nátěr. Nepatrné zlepšení, prosvítají jen rolničky z kašpárkovy čepice. Otec řekl, že můj pokoj připomíná obraz Salvadora Dalího. Prý je to surrealistický děs. Zůstal jsem několik*

hodin ve svém pokoji, ale mám pocit, že na mě padají stěny... (Sue Townsendová, 1982, str. 61)

Působení konkrétních barev je využíváno naprosto běžně, např. bylo zjištěno, že zelená barva povzbuzuje chuť k jídlu, proto hlavně v dřívějších dobách jsme nenarazili na školní jídelnu, kde by tradiční emailové stěny nebyly natřeny na jedovatě zeleno. U velkých pracovních strojů (kombajny, nakladače, bagry) jsou karoserie strojů natírány většinou žlutě – prý je to barva navozující pocit optimismu a chuti k práci, souvisí ale i s konvencí značení průmyslových strojů dobře viditelnými barvami (žlutá v kombinaci s černými pruhy). Optimistické kombinace barev (žlutá s červenou, žlutá s modrou, červená s bílou) jsou využívány také zcela marketingově (barvy supermarketů a jejich interiér, loga čerpacích stanic). Všiml jsem si, že některé kombinace barev jsou dokonce patentované (červeno-bílá etiketa Coca-coly, dokonce i některé odstíny barev (odstín červené Roso Corsa u sportovních vozů Ferrari).

O tom co již bylo o účincích barev řečeno již jenom zbývá zmínka o barvách přírody - u nás se periodicky střídají a vliv ročních období na lidskou psychiku bývá pro citlivé jedince značný.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

1. Cíle

Cílem výzkumné studie je zmapování způsobů, kterými děti pátého ročníku ZŠ řeší kresbu „začarované rodiny“. Pozornost ve výzkumné studii je dále zaměřena na možné preferování určitých symbolů (také zda je některý symbol více preferován chlapci, nebo dívkami), zda je při volbě začarování stěžejní vnější, či vnitřní podobnost člena rodiny a symbolu a budou nastíněny možnosti interpretace kreseb s přihlédnutím k jistému omezení při zadávání a interpretaci (minimální poznatky získané o žácích , pouze jedna kresba k interpretaci, časová omezenost při zadávání apod.).

Doplňující dotazníky budou sloužit jako zdroj dalších informací o rodině a důvodech ve volbách začarování.

2. Hypotézy

1. Výsledky testu budou ukazovat rozdíly v preferování určitých symbolů mezi chlapci a děvčaty
2. Při volbě začarování bude převládat preference začarování dle vnější podobnosti člena a symbolu (tedy spíše dle viditelných znaků, vzhledu)
3. Očekávám, že žáci pátého ročníku v kresbě zachytí prostorové vztahy

3. Metoda výzkumu

Při získávání vzorků kreseb byla použita projektivní metoda „kresba začarované rodiny“. Tato metoda je analogií testu kresby rodiny rozpracovaného u nás v šedesátých letech Z. Matějčkem a bývá ke kresbě rodiny využívána pro možné doplnění informací.

Kresba začarované rodiny má odrážet do jisté míry specifikum, kterým dítě členy své rodiny „začaruje“ do symbolů. Volba symbolů v kresbě, jejich rozmístění, velikost, absence některých členů rodiny a verbální doprovod dítěte k obrázku pak může podat informace o emocích a vztazích, které dítě vůči konkrétnímu členu rodiny zaujímá.

4. Realizace testu

Pomůcky pro zajištění realizace:

- Papíry formátu A4
- Základní sada pastelek – 12 odstínů + tužka

Při zadávání testu bylo použito základní instrukce převzaté od Strohbachové a Matějčka (1981) („...jako kdyby přišel kouzelník a každého z vás začaroval do nějakého zvířete, které mu tak nejvíc odpovídá, nejlíp vyjadřuje jeho povahu.“). Tato základní instrukce byla rozšířena o možnost začarování do jakékoliv věci, tedy ne pouze do zvířat: „Zapojte svou fantazii a představte si, že do vaší rodiny přišel kouzelník a začaroval každého člena rodiny do zvířete, věci, rostliny apod. podle toho, jaký je a jaké má vlastnosti.“. Po zadání už instrukce nebyla hlouběji specifikována.

Při samotném zadávání úkolu bylo zmíněno, že by se nemělo gumovat. Po dokončení kresby děti dostaly doplňující dotazník, který měl vyřešit případné nejasnosti v kresbě a zdůvodnit „začarování“ členů rodiny do konkrétních symbolů. Dotazníky byly rozdány, až když bylo více jedinců, kteří měli kresbu hotovou. Po jeho vyplnění byl s každým dítětem proveden krátký rozhovor nad obrázkem. Tento rozhovor vyřešil většinu nejasností v neurčitostech některých symbolů v kresbě.

5. Popis vzorku

Zadávání testů bylo provedeno v pátých třídách dvou základních českobudějovických škol (ZŠ Rožnov, ZŠ Dukelská) a ZŠ T.G. Masaryka v Suchdole nad Lužnicí.

Celkem se testu zúčastnilo 65 žáků, z toho 26 děvčat a 39 chlapců. Věkové rozpětí žáků bylo mezi 10,2-12,1. Průměrný věkový průměr žáků byl 10,8 roku.

5.1. Přístup žáků k zadané práci

Pro žáky zadání úkolu kresby znamenalo (do jisté míry) náročný úkol vzhledem k neurčitosti zadání. Někteří z žáků po chvilce přemýšlení začali kreslit, někteří strávili nad prázdným papírem i desítku minut. Obecně bylo ale zadání úkolu pro žáky přitažlivější činností než běžná školní činnost, jak bylo možné odtušit z jejich reakcí.

Žáci se nejčastěji ptali na to, zda mají nakreslit také sebe. Odpovědí byla otázka: „Patříš také do rodiny?“. Další častý dotaz byl, zda má být v kresbě i ten kouzelník, co tedy čaruje. Odpověď byla opět ambivalentní: „Jak chce“.

K častým prohřeškům proti základnímu zadání úkolu bylo gumování. Ať už mělo význam symbolický (ve snaze něco skrýt), nebo zcela prozaický – žák neumí pracovat s chybou a neustále gumuje a vylepšuje. Gumování jsem si všímal a výrazněji jsem již proti němu nezasahoval, pouze upozorňoval, že gumování není přece nutné. Někteří z žáků se snažili používat i šablon – pravítek, kružítek a trojúhelníků – to jsem zasáhl (práce se šablonou není kresba).

Bylo pět případů, kdy se stalo, že se žák přihlásil s tím, že práci zkazil a zda může dostat nový papír. Instrukcí bylo, ať obrátí papír a opakuje pokus na druhé straně.

Ze vzorků kreseb je patrné, že problémem bylo i kopírování nápadů, kdy žáci sedící vedle sebe opisovali. Byli to zvláště ty děti, kteří začínaly pracovat se zpožděním, je zde tedy patrný nedostatek vlastní invence. Tyto kresby tedy nemají potřebnou vypovídací hodnotu a statistický soubor zkreslují.

U nikoho z žáků se neobjevil přímý bojkot k zadané práci. U jednoho jednotlivce se ale objevilo přání pokračovat v rozpracované školní práci z matematiky (bylo mu vyhověno). U dvou žáků byl podle spontánních slov při práci zadaný úkol nepřitažlivý („To je kravina“).

Při zadávání dotazníků se objevil problém, že žáci pátého ročníku nechápou (ani intuitivně) slovo „charakteristika“, které bylo v doplňujícím dotazníku („Naše rodina je (3 charakteristiky)“). Při zadávání jsem se proto snažil toto slovo dětem přiblížit jako „to podstatné, co byste o své rodině řekli a zkusili napsat (vyjádřit se) ve třech větách (slovech)“.

Atmosféra ve třídách se různila. V ZŠ Suchdol nad Lužnicí jsou žáci vedeni třídním učitelem více direktivnějším přístupem a tomu kupodivu odpovídalo i pracovní nasazení žáků a atmosféra třídy. Ačkoliv třídní učitel odešel a byl jsem s dětmi při zadávání sám, žáci se verbálně vůbec neprojevovali a s pozoruhodnou, až přehnanou pílí se chopili instrukcí a čínorodě pracovali.

V páté třídě ZŠ Rožnov byla při testu přítomna i třídní učitelka, která se o tuto metodu velmi zajímala a snažila se mi sdělit některé informace konkrétních jedinců. Některé z údajů, které jsou „očesané“ od subjektivních domněnek bych rád použil při interpretaci jedné z kreseb.

Ve třídě 5.B v Dukelské ulici, kterou jsem vedl, byl duch činorodosti uvolněn více, než bylo zdrávo. Naplno se také ukázalo spontaneita některých jedinců a vzhledem k tomu, že byli zvyklí na mou přítomnost a „volnější“ vedení hodiny využívající aktivity a pohybu, nedocházelo ke korekcím v používání symbolů a ve verbálních projevech nad zadanou prací. Ovšem s ohledem na úkol, který žáci nebrali konvenčně, „zkrocení“ bylo náročnější. Mohu-li mluvit upřímně, je tento vzorek kreseb s ohledem na ideální podmínky zadávání (pracujete se „svými“ žáky) nejautentičtější a v tomto ohledu přínosný též pro studii.

5.2. Časová náročnost úkolu

Časový úsek, který žáci potřebovali ke zvládnutí úkolu se ukázal být velmi variabilní. Minimální časový úsek pro dokončení kresby a vyplnění dotazníku bylo dvanáct minut, ti největší puntičkáři potřebovali dobu 5x delší. Nutno poznamenat, že doba, kterou děti ke kreslení využily se někdy v kresbě přímo kvalitativně odráží.

Při této variabilitě byl problém, jak zabavit ty žáky, kteří již mají kresbu hotovou. Poprvé mě to zaskočilo (při zadávání testu v ZŠ Suchdol nad Lužnicí) a improvizoval jsem, ať tyto žáky vymyslí tři jednoduché hádanky pro žáky nižších ročníků, u kterých jsem měl mít druhý den praxi. Příště jsem již byl připravený s různými doplňovačkami, rébusy a hlavolamy.

Nejkratší samotná kresba bez dotazníku trvala 7 minut. Nejdéle pracovala jedna slečna v ZŠ Dukelské – 63 minut. Průměrná doba pro

realizaci testu „kresba začarované rodiny“ se pohybovala kolem 35 minut včetně instrukcí a vyplnění dotazníku.

6. Výsledky výzkumu a interpretace

6.1. Rozbor kreseb

V následujících kapitolách se budeme zabývat symboly, které se v souboru kreseb objevily, jejich statistikou, základní interpretací a zároveň se zaměříme na specifika zajímavých pojetí tématu

6.1.1. Četnost symbolů:

V základním zadání je možnost začarovávat do zvířat, rostlin a věcí, což je vlastně tak obecná definice, že symboly jsou v kresbách velmi rozdílné povahy. Kromě zvířat a rostlin by se dali symboly dále klasifikovat jako:

- Zvířata
- Elementy přírody (rostliny, vesmír, obloha apod.)
- Symboly dopravy
- Fantazijní elementy a nadpřirozené bytosti
- Potraviny, alkohol, návykové látky
- Symboly materiální povahy (domácnost, nábytek) a komunikace (PC, televize)
- Symboly přírody (hvězda, slunce)
- Sport (fotbalový míč, kopačka, činka)
- Nezařaditelné symboly (vzhledem k značné variabilitě a malé četnosti)

V této tabulce sledujeme četnost všech symbolů, které se v kresbách objevily bez ohledu na to, kterému členu rodiny je symbol přiřazen, sledujeme ale rozdíly ve volbě začarování mezi pohlavím žáků. Kompletní tabulka symbolů je v příloze č. 6.

	Dívky	Chlapci	Celkem
Zvířata			
Kočka (kocour)	5	3	8
Motýl	4	1	5
Myš	4	1	5
Papoušek	1	4	5
Prase	2	2	4
Pes	2	2	4
Elementy přírody			
Rostliny			
Obecně „květina“	6	4	10
Růže	4	2	6
Vesmír, obloha			
Slunce	4	0	4
Symboly dopravy			
Auto	2	3	5
Letadlo	0	2	2
Fantazijní elementy a pohádkové bytosti			
Anděl	6	2	8
Čert	6	1	7
Mimozemšťan	1	5	6
Sněhulák	2	2	4

Potraviny, alkohol, návykové látky:			
Pivo	2	7	9
Jablko	2	0	2
Cigareta	0	2	2
Symbole komunikace			
PC (notebook)	3	6	9
Televize	0	3	3
Rádio	2	0	2
Sport			
Fotbalový míč	1	4	5

Tab. 1. Četnost symbolů

Celkem: 268 voleb začarování a z toho 149 symbolů různých. Tento výsledek ukazuje na velmi značnou variabilitu symbolů, kdy fantazie dětí při „začarovávání“ je bezbřehá.

Nejčastěji byla pro žáky inspirací **zvířata** (76 voleb). Dívky použily celkem symboly zvířat 37x, chlapci 39x. Tato skupina také ukazuje největší počet zástupců. To, že zvířata figurují na přední příčce této statistiky potvrzuje, že jsou pro žáky nejbližší a nejpřístupnější svým významem dle vnější a vnitřní podobnosti – vzhledem k tomu, že jde o živé bytosti se k nim snadno vztahují emoce, dobře se hledají analogie jejich vlastností a chování s vlastnostmi a chováním lidí (tatínek je býk, protože se snadno rozzuří, sestra je opice, protože se pořád opičí apod.).

Symbole **fantazijní elementů a pohádkových bytostí** jsou zastoupeny v kresbách 45x. Dívky 21x, chlapci 24x. Na předních pozicích nacházíme mezi nejfrekventovanějšími symboly anděla, mimozemšťana, čerta a sněhuláka.

Symbole z **rostlinné říše** jsou zastoupeny 28x, z toho 14x dívkami a 14x chlapci. Čekal bych, že květiny budou preferovat především dívky, opak je pravdou, počet je vyrovnán. Nejhojněji se objevuje květina, která není specifikována a její ztvárnění je nejednoznačné. Bývá nakreslena v květináči, váze, či na záhoně.

Symbole nápojů, potravin, alkoholu a cigaret se objevily 19x. Dívky je použily 6x, chlapci 13x. To je první velký rozdíl ve volbách při začarovávání mezi dívkami a chlapci. Velkou míru na této diferenciaci má symbol piva, který chlapci zvolili 7x (dívky pouze 2x), nebo i volba v začarování člena rodiny do cigarety (chlapci 2x, dívky 0x). To, že se objeví jako symbol k začarování maminky právě cigareta nevrhá dobré světlo na prostředí rodiny. Vysvětluje to také citlivost dětí na cigaretový kouř („Když maminka kouří, jdu raději vedle.“)

Symbole komunikace se v tomto vzorku kreseb objevily 18x. 7x od dívek a 11x od chlapců. Chlapci více preferovali počítač (notebook) a televizi, dívky rádio. Všiml jsem si, že oproti klasickému stolnímu počítači je notebook pro děti atraktivnější a přisuzují mu běžně větší význam. Může to být dáno tím, že notebooky se stávají trendem a masově se rozšiřují až posledních pět let vlivem snížení jejich cen. Klasický „stolní“ osobní počítač si našel cestu do domácností již mnohem dříve.

Další značný rozdíl nacházíme ve volbách **symbolů sportu**, jako je fotbalový míč a dalších symbolů sportovního náčiní. Zatímco dívky použily tyto symboly pouze 2x (a to ještě většinou pro mužského zástupce člena rodiny), chlapci 8x – používali tyto symboly většinou na sebe, či své otce a bratry – může to poukazovat na to, že chlapci jsou již od školního věku do sportu více zainteresováni a to především v těch sportovních odvětvích, kde se projevuje typická soutěživost a poměřování výkonů.

Symbole **dopravy**, jako je auto, letadlo, vlak, traktor, či kolo se v kresbách vyskytují 11x. Dívky je zvolily 5x, chlapci je použili 6x. Mou

domněnkou bylo, že chlapci budou mít k těmto symbolům blíže a použijí je vícekrát (začarují tak otce, protože rád jezdí autem), ale opak je pravdou. Symboly auta, traktoru, vlaku a letadla byly voleny spíše pro mladší sourozence (bratry), protože si s auty, vlaky apod. rádi hrají, sbírají je atd..

Běžné symboly domácností a vybavení bytů nejsou příliš hojně zastoupeny (9x). Ty, které měli něco společného s kuchyní měli platnost genderových stereotypů: maminka vaří, proto je vařečkou, nebo hrncem. Žádný z těchto symbolů nedominuje.

Symboly **hvězd** se objevily 8x, většinou u dívek (7x). Dominuje symbol slunce, u kterého bych čekal hojnější zastoupení. Bylo použito pouze dívkami a jenom pro zástupkyně ženského pohlaví, i když bych soudil, že je slunce i mužský element. Bývá nejčastěji v kresbách připodobňován ke členu rodiny kvůli úsměvu, radosti a pocitům štěstí.

Symboly, které by nemělo význam zařazovat vzhledem k jejich velké námětové šíři a jsou tedy **nespecifikovatelné** bylo 43. Tento výsledek také poukazuje na to, že starší děti se nebojí symbolů ryze fantaskních, až bizarních. Dominuje symbol tužky, ale nedá se tento výsledek brát směrodatně. Použil ho pouze jeden žák a to na všechny členy rodiny s prapodivným odůvodněním:

Matka je začarována do tužky, protože jezdí jako tužka

Otec je začarován do tužky protože maluje jako tužka

Já jsem začarován do tužky, protože nevím.

Sestra je začarována do tužky, protože neumí kreslit.

Křeček je začarován do silového pole.

Naše rodina je: šťastná, střední, zvířecí.

Je jasné, že interpretace by byla v tomto případě trochu obtížná.

6.1.2. Nejčastější volby a jejich interpretace

Symbol	Počet
Květina	9
Počítač	9
Pivo	9
Anděl	8
Kočka	8
Čert	7
Mimozemšťan	6
Růže	6
Motýl	5
Myš	5
Papoušek	5
Auto	5
Fotbalový míč	5

Tab. 2 Nejčastější volby

Květina

Je to symbol přirozeně ženský značící křehkost, něžnost a krásu. Květiny mají značnou estetickou hodnotu. V přísloví „Lidé neumírají, mění se na květiny“ je naznačeno jejich pouto s lidským životem.

Květina jako symbol je záležitost neuvěřitelně mnohoznačná, různé květiny mají prý různé symbolické poselství podobně jako stromy. Každá květina dostala postupem času přiřazenou zvláštní symboliku - pozornost, kdy květinám byly přiřazeny konkrétní významy, si zaslouží tzv. „květomluva“. Vymyslely ji prý ženy v harémech pro krácení dlouhých chvil a také proto, že mnohdy neměli jinou možnost komunikace, než neverbální. Dorozumívání

tímto způsobem se říkalo „selam“. Květomluva se dostala do Evropy někdy v době křížáckých válek a v době národního obrození se dostala rozmachu i v Čechách. I Božena Němcová s Hanušem Jurenou vydala roku 1835 humornou květomluvu s názvem „Nejnovější a nejpůvodnější selam, čili květomluva“. Byla jiná doba a tak květiny dovolili vyjádřit své pocity i lidem cudným, váhavým a opatrným. Podle této sbírky má např. pomněnka význam pravé lásky, slunečnice nevěrnosti, narcis úcty apod. Pozornost je věnován i barvám, např. červená růže je symbolem lásky, růže žlutá žárlivosti.

Je zajímavé si všimnout provedení kresby květiny, zda má nějaké obranné prostředky (trny) apod.

Počítač

Symbol komunikace, pasivní zábavy, relaxace, ale i práce. Může v dnešní době, kdy je trendem multimediální vzdělávání (a jejich zavádění se rozšiřuje masově téměř na všech základních školách) symbolizovat zdroj informací, podobně jako knižní encyklopedie.

Nechybí dnes téměř v žádné domácnosti v důsledku značného rozšiřování od počátku devadesátých let. Nedělejme si iluze o silném vzdělávacím aspektu počítačů - ve většině běžných domácností je pro děti především zdrojem zábavy - prostě na něm děti hrají hry (vycházím z vlastní zkušenosti).

Symbol piva

Ve 100 % případů je v kresbách použit pro členy rodiny mužského pohlaví a většinou zastupuje hlavu rodiny. V ostatních případech s ním autoři (chlapci) znázornily sami sebe, většinou s odůvodněním, že jim pivo chutná a proto je jim tento symbol nejbližší-to bych chápal spíše jako prepubertální revoltu-je jim vštěpováno, že alkohol nesmějí, svůj protest tedy vyjádří takto.

Tento symbol se objevil mezi nejčastěji použitými a lze jej chápat dvojím způsobem. Ten první by byl pejorativní-symbol alkoholu použitý na otce ho může mravně znehodnocovat a extrémní hodnotitel může žertovat s představami hlavy rodiny, jako společensky deklasovaného jedince ležícího na stole ve výčepu špatného hostince mezi zvětralými půllitry.

Druhý způsob hodnocení by byl mírnější. Pivo, jako jedna z ikon českého kulturního dědictví, zdroj vitamínů a minerálů. U většiny případů děti vysvětlují pro tuto volbu začarování „protože mu to chutná.“ Na tom nemusí být v národě protkaného skrz naskrz pivní kulturou nic špatného.

Obrázek 1: Symbol piva

Zajímavostí je, že ve 100% případů se objevuje symbol piva v ztvárnění jako klasicky napěněný půllitr s uchem – takový půllitr s prohlubněmi a uchem je vlastně ještě pořád „retro“ (i když se poslední dobou dostává opět do českých restaurací), v kresbách ale dominuje.

Anděl

Symbol nadpozemskosti, krásy, dobroty a křesťanské čistoty i upřímnosti (Hrabalova povídka Andělské oči). Používá se v běžné řeči pro pochvalné oslovení („Ty jsi opravdový anděl, co bych si bez Tebe počal!“).

V páté třídě základní školy Rožnov se objevil často u dívek pro označení matky. Může jít o podobnou, milou symboliku jako při začarování do květiny.

Symbol anděla byl ve většině kreseb preferován zástupkyněmi ženského pohlaví (dívky jej použily 6x, chlapci 2x).

Kočka

Je rozporuplné zvíře. Povahově je nevyhraněná, obecně jsou kočky nezávislé, až citově chladné a pak překvapí přítulností.

Obrázek 2: Symbol otce – kocour

Mohou být symbolem ospalosti a lenivosti. („Táta je začarován do kocoura, protože je líný.“) To zřejmě souvisí s tím, že kočky dokáží prospat až dvacet hodin denně.

Kočka je ale i synonymem pro bezpečí a útulnost, kočky jsou dobré matky, které se starají o svá mláďata, učí je a ochraňují, v tom spatřuji jejich dvojakost. Kočka je také označení pro krásnou, atraktivní a přitažlivou ženu.

Zvláštní znamení bych viděl v drápech kočky. Kočka má drápy jako zbraň k lovení kořisti, nebo k vlastní obraně, kdy jich dokáže bleskurychle použít. Má je ale jinak schované a nejsou vidět – pokud se tedy v kresbách s vystrčenými, tedy připravenými drápy, může to mít agresivní podtext (nebo

jenom dítě chtělo zdůraznit, že jde o kočku a vystihnout její fyziologický znak, nic se nedá paušalizovat).

Jeden z žáků odůvodnil začarování své matky do kočky tím, že „je klidná, ale občas vyjede.“ To je vlastně opět vyjádření protipólů, změny a duality.

Čert

Čert, satan, satanáš, ďábel. Charakterem je protipólem anděla (vlastně „padlý“ anděl, co se obrátil na stranu temna). Poprvé se vyskytuje v Bibli v knize Jób. Je to vlastně pokušitel lidí (ve Starém zákoně je hadem), křesťanství v Novém zákoně ho chápe jako antikrista, přímý protipól Ježíše Krista. V Islámu je znám jako vedoucí anděl, který neuposlechl boží příkaz (Alláhův) a nepadl před Adamem (nepřijal člověka jako nadřízeného).

Vystupuje roli našeptávače a pokušitele má často v pohádkách. Je schopen vyplnit téměř jakékoliv přání (většinou spojené s něčím materialistickým-bohatstvím), ovšem za krutou daň v podobě úpisu vlastní duše. V některých pohádkách je zesměšňován (Hrátky s čertem, S čerty nejsou žerty, Ladovy Nezbedné pohádky) a polidštěn. Známa je trojice Mikuláš, anděl a čert.

Jeho vyobrazení bývají různá. Známa je jeho kozlovitá podoba spojená se sírou a ohněm, jinde vystupuje jako šarmantní muž, využívající lidské marnivosti a povrchní touze po kráse. Ve filmu Smlova s ďáblem (2000) má dokonce podobu ženy. V některých knihách a filmech je dokonce zesměšňován (South Park - Peklo na zemi, kde vystupuje jako milenec Sadáma Husajna).

V kresbách dětí se objevuje jako pohnutka k začarování většinou zlobivost („Já jsem začarován do čerta, protože zlobím“), čerta nacházíme i v dalších souvislostech se „zlobením“ – přísloví „Ty dneska děláš, jako kdyby s tebou šili všichni čerti.“ Další význam potvrzuje přísloví „kam čert nemůže,

nastrčí ženskou (babu)“, varování před pakty s temnem je v přísloví „Čiň čertu dobře, peklem se ti odmění.“ Když je špatné počasí a sněží: „dneska se venku všichni čerti žení.“

Čerta často používají maminky k zastrašování dětí („Bud' hodný, nebo si pro tebe přijde čert.“) apod.

Mimozemšťan

Zatímco nejčastější fantazijní symbol používaný děvčaty byl čert, u chlapců to byl mimozemšťan (obr. č. 3).

Obrázek 3: Symboly mimozemšťanů

Měl různé podoby (např. dle filmové předlohy - ET mimozemšťan, dle filmu Stevena Spilberga) a způsoby ztvárnění. Nejčastěji byl použit na sourozence, což může odrážet vztahy mezi sourozenci v tomto věku – dochází k hašteření a běžným konfliktům, sourozenec je „divnej“ a „nenormální“. To je mimozemšťan také, je koneckonců z jiné planety a může si to dovolit.

Konkrétní knižní předloha mimozemšťana asi neexistuje, konvenční představou je zelená barva tohoto tvora, veliké oči, tenké končetiny a může mít např. anténky, či jiné zvláštnosti, které ho činí ještě „divnějším“. Nemusí být také vůbec polidštěn – některé filmy dali mimozemským tvorům

nejbizarnější podoby, jako např. ve filmu Vetřelec (tam je jejich charakter obzvlášť děsivý), Mars útočí (velká hyperbola), některé díly populárního seriálu Akta X apod. Tito tvorové prostě dráždí lidskou (dětskou) představivost, protože (a právě proto, že) jejich konkrétnost je těžko představitelná.

Růže

Vedoucí konkrétní květina, také jedna z nejznámějších a statisticky jedna z nejprodávanějších ve všech květinářství. Má značné množství podob a barev. Její symbolika je nejčastěji spojována s láskou (červená růže), je tedy květinou lásky a milenecké vášně. Je často používána v písních, hlavně o lásce např. „červená růžičko proč se nerozvíjíš“. Růže má krásný květ, ale i obranné prostředky-trny. Symbolické varování před láskou je v písni „Širý proud“ („Až rudou růži spatříš kvést, rubínů zář se line z ní, nedej se její krásou svést, hled' ruka má teď krvácí.“)

Symbol růže byl také v jedné kresbě použit s připodobněním k ženskému jménu („Maminka je růže, protože se jmenuje Růžena.“)

Motýl

Další z dívčích symbolů (dívky ho použily 4x, chlapci 1x). Symbolizuje lehkost, půvab, krásu a nezávislost. Někdy i „přelétavost“ jako v jedné písni („Proč nemáš nikde stání, co tě to popohání, od kytky ke kytce lítáš, oči máš bolavý...“). Použití tohoto symbolu bylo dívkami vysvětlováno často spěchem a nedostatkem času („Maminka je motýl, protože pořád někde lítá.“). U motýla se setkáváme ještě s jedním z výrazných znaků, který mu dominuje a který byl stěžejní i při pohnutkách k začarování a tou je jeho krása.

Myš

Obrázek 4: Symbol matky – myš

Může znázorňovat plachost, bojácnost, nevýraznost („ty jsi taková šedivá myška.“, pohádka Princezna se zlatou hvězdou - Myší kožíšek), titěrnost, co se fyzické velikosti týče, ale i chytrost (dětský seriál Tom a Jerry, kdy myš vždy přelstí kocoura). V dětských časopisech a knihách dostává personifikovaná myš do vínku roztomilost a zmiňovanou chytrost. Nejoblíbenější kreslenou postavičkou na světě je myš (Mickey Mouse).

Papoušek

Exotické zvíře, které má dar učenlivosti. Některé druhy se dokáží naučit pár slov a vět a ty mechanicky opakují (u lidí tzv. „papouškování“ – opakování cizích názorů a slov). Žáci při jeho požití vždy chtěli sdělit konkrétní lidskou vlastnost a tou je upovídánost. Byl vždy použit na zástupkyně ženského pohlaví (většinou sestru). Jeho použití v kresbě rodiny preferovali chlapci (4x) před dívkami (1x).

Auto

Za posledních sto let se svět zaplavil auty a řeší se problematika jejich výroby, provozních nákladů, modernizace, bezpečnosti a neúnosná frekventovanost na silnicích a zahlcení center měst.

Auto (i více aut) je běžným vybavením domácností a je někde dokonce považováno za dalšího (a nejdražšího) člena rodiny. Vycházejí desítky automobilových časopisů, media informují o automobilových sportech i problémech a neštěstích na silnicích.

Auto je jednou z nejfrekventovanějších dětských hraček, konvenčně hračkou chlapeckou (kluci si hrají s autem, nebo míčem X holky s panenkou). Tato skutečnost se odráží i ve volbách začarování – bratr je začarován do auta, protože si s ním rád hraje, sbírá je apod. Symbol auta byl také použit dvakrát na otce protože „*ho rád řídí*.“ To je vlastně půvabné sdělení o tom, že tatínkům zůstávají hračky z dětství.

Fotbalový míč

Symbolem jednoho z nejrozšířenějších sportů na světě. Byl vždy použit pro vyjádření zájmu, záliby začarovaného jedince, jeho symbolika nemá zřejmě hlubší charakter.

Symbol fotbalového míče je odrazem hojné popularizace tohoto módního sportu, který je marketingově velmi dobře ošetřen - jako příklad bych uvedl nekonečné sbírky fotbalových (i hokejových) kartiček, které jsou stále u chlapců populární i přes jejich značnou finanční náročnost. Na základní škole (v mladším školním věku) chce být prostě každý chlapec fotbalistou, či hokejistou. Alespoň ve skrytu duše.

6.1.3 Rodiče v kresbě začarované rodiny

Původním záměrem této práce bylo též nastínit začarování otce a matky autora a pokusit se o kategorizaci způsobů zpracování. To opravdu nebylo možné vzhledem ke značné variabilitě symbolů a různorodosti ve způsobech pojetí tématu. Ani otec, ani matka nemá v tomto souboru kreseb žádného opravdu výrazného reprezentanta. V kresbách nalézáme poměrně často absenci některého z rodičů, ale často neznáme důvod, proč tomu tak je (úmrť, rozvod, konflikt) a zda to má nějakou souvislost s rodinou situací. Soubor kreseb trpí nedostatkem informací o dětech, narážíme tedy na největší z překážek celého výzkumu. Ve snaze vyhnout se zkreslování a „vaření z vody“, zaměříme se raději na některé konkrétní zajímavosti, které mají vztahovou souvislost mezi symboly v kresbě a pokusíme se je interpretovat. Kresby jsou zde otisknuty celé, protože mám pocit, že vytrženost postav z komplexu kresby by mohlo být zavádějícím prohrěškem. Jsou to kresby žáků se kterými jsem měl možnost čtyři měsíce pracovat.

V této kresbě (obr. č. 5) si povšimněme začarování matky do ducha. Duch je vlastně přízračný element, který je ve své podstatě pasivní. Symbol ducha je na obrázku jeho dominantou, centrem – to může poukazovat na důležitost začarovaného člena v očích autorky. Přihlíží doširoka otevřenými očima, v kterých je údiv. Autorka odůvodnila „*matka je začarována do ducha, protože je tichá jako duch.*“ To je potvrzení pasivity, nekonfliktnosti.

Obrázek 5: Kresba dívky; 10,8 let

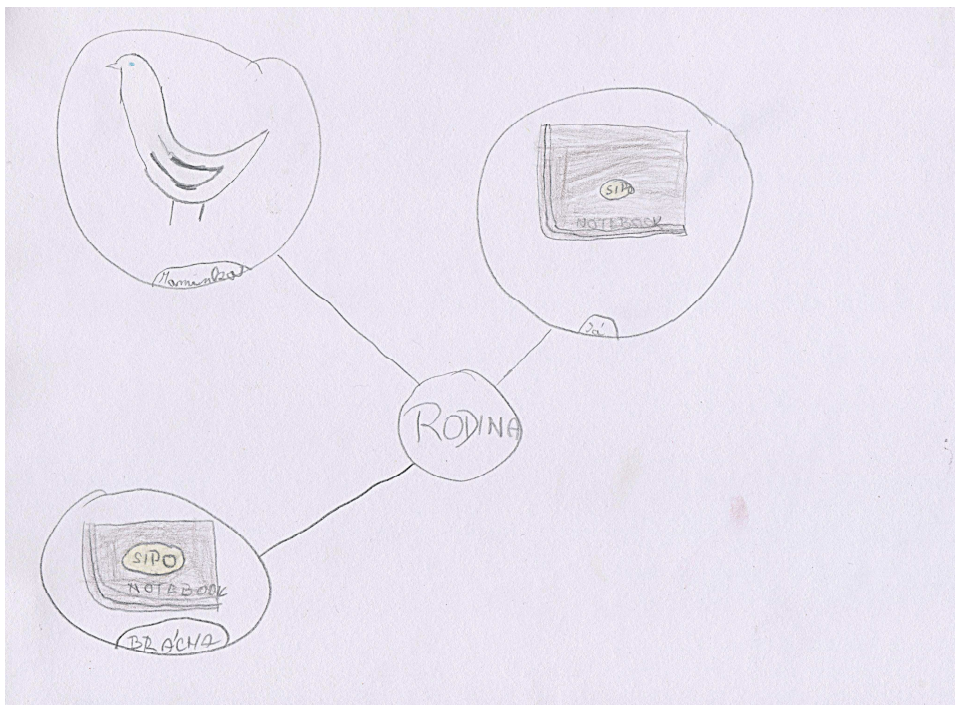
Symbol otce je též výmluvný – větvíčka trnů. Trny jsou obranným (ale i ochranným) prostředkem květin. Varují a zraňují. Autorka odůvodnila „otec je začarován do trní, protože je skoro vždy našťvaný.“ - nacházíme zde tedy naznačení protipólů v chování otce a matky tak, jak je vnímá dítě.

V přímém rozhovoru se autorka zmínila, že se otce bojí – síla otce je ale minimalizována velikostí symbolu, autorka navíc změnila původní záměr – část větvíčky (trnů) v horní části symbolu otce vygumovala – je zřejmě takto méně nebezpečný. Necháme domněnky nevyřčené. Všimněme si, že v kresbě je další postava, která evidentně do obrázku nepatří. Autorka ji nazvala „tajemnou postavou“ – nad obrázkem přiblížila, že se vlastně jedná o toho čaroděje, který proměnil členy její rodiny – jak tedy vidíme, „čaroděj“ nemusí být vůbec mužského pohlaví.

Obrázek 6: Kresba chlapce; 11,1 let

Prohlédneme-li si tuto kresbu (obr. č. 6), můžeme se opět zamýšlet nad vztahem autora k oběma rodičům. Matka je začarována do anděla. Otec do prasete. V rozhovoru nad obrázkem autor doplnil, že s matkou vychází více. Otec je začarován do prasete, protože se „*tak chová u jídla*“. Hodnota otce je také snížena velikostí symbolu a „přilepením“ k spodní lince obrázku. Autor se nakreslil blíže k matce – to může potvrzovat jeho názor o jejich bližším vztahu. Můžeme také uvažovat, zda má význam začarování autora, otce a sestry do jedné (zvířecí) kategorie a kontrast bratra – čerta (původně měl také delší rohy, ale byly gumovány) a matky – anděla. Všechny domněnky ovšem zůstávají spekulativní, dokonce i to, co říká sám autor o obrázku verbálně. Preferování matky v kresbě autora je ale jisté - jak volbou symbolů, tak i jejich provedením.

Obrázek 7: Kresba dívky; 10,3 let

Rodiče autorky této kresby (obr. č. 7) jsou rozvedeni, většinou je dívka v péči babičky, která se také byla informovat na rodičovských schůzkách. Autorka kresby má podprůměrné školní výsledky, je tichá, pasivní. Při jejím pozorování nacházíme stopy neurozy (kousání nehtů, proplétání prstů, celkově motorický neklid).

Členové rodiny – matka, autorka a její bratr jsou znázorněni do jakýchsi bublin, vlastních polí a jsou čarami spojeni s pojmem „rodina“. Nejsou ale propojeni přímo spolu, což může být znakem formálnosti vztahů. Autorka ví, že členové tvoří rodinu, ale vztahy mezi členy nemusí být pevné a jisté. V obrázku je matka začarována do husy. To může být poněkud zavádějící, autorka ale vysvětluje „protože je to její nejoblíbenější zvíře“. Husa je vlastně symbolem matky. Otec v obrázku chybí. Bratr a autorka jsou začarováni do notebooku „protože jsme na něm furt“. Elektronika v kresbě odcizuje. Dovolím si domněnku o porušení rodinných pout a o hledání komunikace mezi rodinnými příslušníky. Samozřejmě to nemusí tak být.

6.1.4. Autor v kresbě začarované rodiny

Autor se do obrázků může, nebo nemusí nakreslit., jeho absence v obrázku také může mít svůj význam, konkrétnímu zkoumání se ale v této práci vyhneme. Vzhledem ke značné variabilitě použitých symbolů nemůžeme obecně určit konkrétní nejvíce preferovaný symbol právě pro postavu autora samotného.

Symbyly vlastních autorů byly kupodivu často sebekritické: čert (zlobí), had (je protivná), tygr (je rváč), panda (je líný). Často také volba symbolů korespondovala se zájmem autora: lyže (rád lyžuje), učebnice (zajímá ho vesmír), PC (rád hraje hry).

Pro zajímavost: vyrovnání autora s estetickým nedostatkem může být při volbě začarování příznačné a osvobozující, jak nalézáme v obrázku č. 6: „Já jsem začarován do *králíka*, protože *mám velké zuby*.“

6.1.5. Širší rodina a vyobrazení zvířat v kresbách

V kresbách se velmi často objevuje širší rodina. Potvrzuje to tedy fakt, že v podvědomí žáků jsou prarodiče součástí rodiny. Preference symbolů opět není jednoznačná.

Ještě markantněji vidíme v kresbách výskyt **domácích zvířat**. Většinou jde o psa a kočku, vyskytuje se ale i začarování křečků, morčat, potkanů (začarování do manželského páru, protože se mají rádi) a jedné fretky. To, že se vyskytují v kresbách začarovaná domácí zvířata je faktem o blízkém vztahu lidí k živým tvorům (děti přece považují za důležité nakreslit je do obrázků rodiny). Ve většině případů byla zvířata začarována do nějaké potraviny – kocour do mléka, pes do kosti, morče do jablka, vyskytuje se ale i začarování

zvířete do jiného živého tvora (pes-motýl, myš, nebo prase; fretka-ryba; křeček-zajíc).

Nacházíme v kresbách i symboly postav, které do rodiny evidentně nepatří. Objevuje se **postava kouzelníka**, který rodinu začarovává. Ten může mít různou podobu a charakter – z výpovědí žáků jsem zjistil, že některý byl „hodný“ a některý „zlý“. V tom případě pro mě není úplně jisté, ke komu se imaginární postava kouzelníka v kresbách vztahuje a zda má vůbec reálnou předlohu, nebo je pouze součástí fantazie.

6.2. Prostředí kresby

Žáci pátého ročníku jsou kolem desátého roku života a prepubertální období je zlatým věkem kresby, děti jsou zpravidla kresebnými technikami nejdílnější, zatímco jejich kreslířské dovednosti jsou v ideálním případě na takové úrovni, že dítěti umožňují realizovat jejich záměry (nebývá pravidlem, rozvoj je velmi individuální. Naše cílová věková skupina již může procházet též výtvarnou krizí).

Zachycení členů rodiny do prostorových vztahů je jednou z dalších kvalit kresby a u žáků jsem předpokládal, že rodina bude situována do nějakého prostředí, které bude rámcem pro celý obrázek rodiny a toto prostředí dotvoří celkový dojem. Tato domněnka se ale nepotvrdila a žáci umisťovaly začarované členy rodiny do obrázku bez prostorových vazeb, pouze jako jejich výčet, někdy dokonce i bez zachycení profilu, nebo jako postavy v jedné řadě apod., Setkáváme se s oddělením členů čarami, okénky různě vybarvenými, nebo s prostým vyplněním volného prostoru libovolnou barvou mezi symboly. Velmi často jsou objekty „přilepené“ ke spodní lince. Jako postřeh bych uvedl, že někteří žáci začínaly „výčet“ osob zleva doprava, což může být podmíněno kulturou písma.

Došlo pouze v jediném případě k zachycení rodiny do nějakého vyššího prostorového rámce a to v prostředí domova. Kresba je otisknuta v příloze č.2.

6.3. Preference barevnosti

Vzhledem k tomu, že barevnost kresby může být jedním z kvalitativních znaků pro hodnocení, budeme se barvou okrajově zajímat alespoň v preferenci barevnosti. Naše zkoumání není diagnosticky zacílené a jeho podstata pramení z pouhé všímavosti při srovnávání vzorků jednotlivých ZŠ.

Méně než 2

Poměrný dost častým jevem bylo předkreslování obrázku tužkou. Může to být projev nejistoty, kdy dítě má obavu, že něco zkazí (tužka se dá gumovat). Druhé vysvětlení je možné interpretovat vlastně také jako projev nejistoty, ale je ještě navíc podpořen nevýtvarným působením některých učitelek a vychovatelek („předkresli si to tužkou a pak vybarvej, ať si to nezkažíš!“). Z velkého množství obrázku předkreslených tužkou zbylo pár kreseb, které vybarveny již nebyly, nebo dítě použilo dohromady pouze dvě barvy. Nejvíce těchto kreseb se objevilo v ZŠ Dukelská (25%).

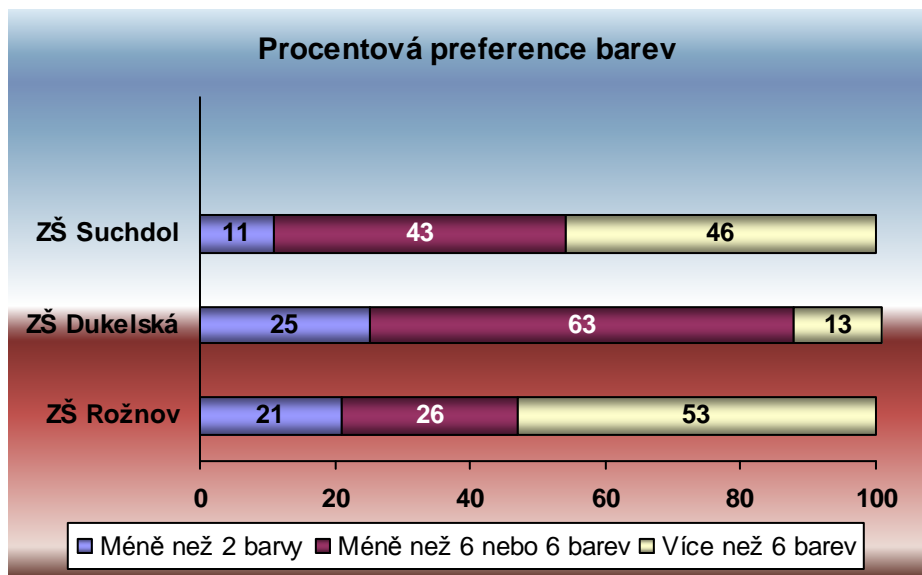
Méně než 6, nebo 6 barev

Je to barevná škála, která dominuje. Je to vlastně použití základní sady pastelek bez doplňujících odstínů.

Více než 6 barev

Dalo by se předpokládat, že pokud děti mají barvy k dispozici, využijí jejich pestrost. To se potvrdilo v ZŠ Rožnov, naopak v ZŠ Dukelská tomu bylo naopak a obrázky nejsou příliš pestré, nacházíme i více stop v gumování. Souvislost může být i v tom, že v ZŠ Dukelská byl přístup k samotnému úkolu ve srovnání s ostatními dvěma třídami nejméně vstřícný. V ZŠ Suchdol nad

Lužnicí děti barvy využívaly hojně a v případě, že jim některá barva chyběla, půjčovali si je i mezi sebou.

Graf 1.: Preference barevnosti

6.4. Možnosti interpretace kreseb

V této kapitole se pokusíme o komplexnější interpretaci kreseb. Jedná se hlavně o obrázky žáků, jejichž emoce a vztahy ke konkrétním členům rodiny se mohou nějakým způsobem do kresby výrazněji promítnout.

6.4.1 Kresba školsky úspěšného žáka

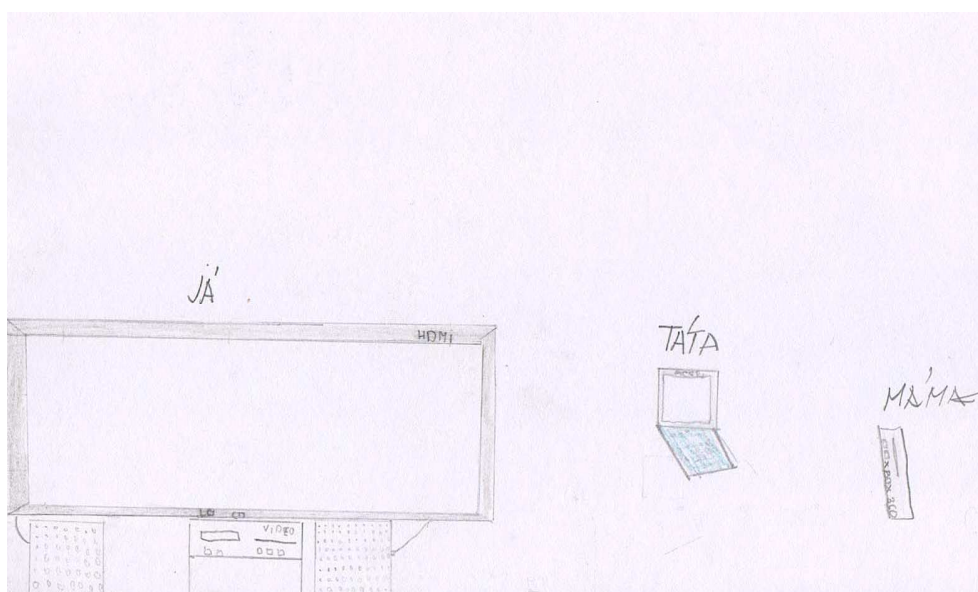
Matka je začarována do: XBOXU 360, protože vždycky říkála tátovi, aby mi ho koupil.

Otec je začarován do: notebooku, protože je blázen do techniky a vystudoval technickou

Já jsem začarován do LCD televize, protože mám rád moji televizi

Tento žák má výtečný prospěch a jeho SCIO testy dopadly výborně. Je nekonfliktní, ambiciózní, bystrý, puntičkářský a kromě toho cizí národnosti. Všimneme-li si jeho kresby rodiny (obr. č. 8), je chladná a materialistická.

Dominuje symbol samotného autora-obrovské televize, která je provedena velmi pečlivě (je znát i práce s pravítkem), včetně všech detailů. Autor dává tímto sdělením možná najevo svou věc, může to být projev chlubivosti.

Obrázek 8: Kresba školsky úspěšného žáka

Ve srovnání s tím, jak se autor vykreslil s televizí, jsou symboly rodičů mnohem méně okázalé a svou velikostí k televizi působí nepřiměřeně. Otec je notebookem a maminka XBOXem (musel jsem se informovat, že se jedná o herní konzoly). Všimněme si autorovi pohnutky k začarování matky do XBOXu – je vztáhnuta na autora samého.

V provedení kresby se odráží autorův cit pro přesnost, který je patrný v detailech kresby (nápis na spotřebičích, nebo vykreslené řady „puntíků“ na reproduktorech domácího kina). Jinak je kresba strohá a působí neosobně. Je

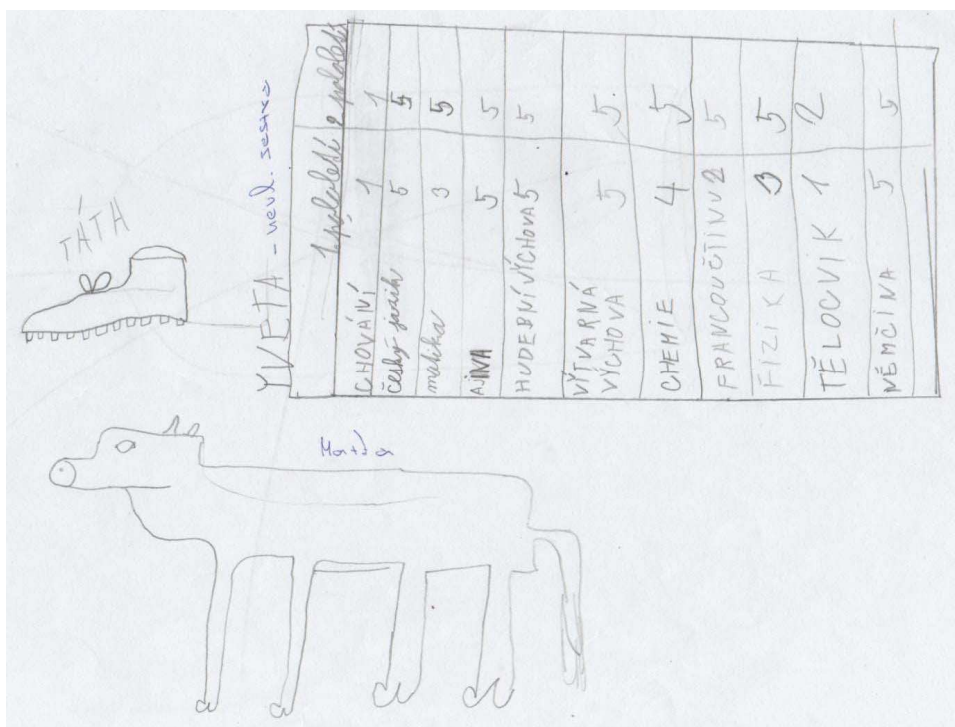
znát, v jakém pořadí symboly vznikaly (zprava doleva). Pečlivost zpracování se časem rapidně snižovala a je to vidět i v nadpisech symbolů.

Odosobnění kresby může poukazovat na jistou vztahovou chladnost mezi autorem a rodiči. Materiální pojetí může odrážet hodnoty v rodině.

6.4.2 Konflikt v kresbách

Kresba neúplné rodiny

„Naši jsou rozvedení. Žiju s tátou, nevlastní ségrou a psem.“

Obrázek 9: Kresba chlapce z neúplné rodiny

Matka je začarována do krávy, protože chodila za jiným.

Otec je začarován do kopačky, protože táta byl sportovec a hrál fotbal.

Sestra (nevlastní) je začarována do vysvědčení, protože třikrát propadla.

Naše rodina je (3 charakteristiky)

1. malá
2. silná
3. šťastná

Ne každá kresba začarované rodiny, která zobrazuje rodinu neúplnou, v sobě skrývá konflikt, ovšem tato ano (obr. č. 9). P. nejprve začal na druhé straně papíru, kdy začal kreslit symbol svého otce-láhev piva Klasik (což mimochodem není zrovna dobrý ležák). Změnil poté úmysl a svého otce začaroval do kopačky. Matka je začarována do krávy, což je sice v některých zemích velmi respektované zvíře a v některých náboženství posvátné – v našich poměrech má ale pejorativní nádech vzhledem k zažitému vulgarismu, oproti tomu bývá kráva psychologicky vykládána jako mateřský symbol („dává mléko“-kojení). Ve slovníku nespisovné češtiny (kol. autorů, 2006) se uvádí, že první význam uvádí již Oberpfalcer roku 1934 a chápe ho jako oslovení pro hloupou ženu. Otázkou zůstává, zda je v dotazníku soud o matce z hlavy autora kresby. Může jít také o „hledání“ matky coby mateřské autority.

Sám sebe autor nenakreslil, ovšem pomstil se na nevlastní sestře, kterou znevážil vysvědčením s otřesnou klasifikací. Toto znevážení může být podmíněno žárlivostí, aktuálním tématem v rodině-špatný sestřin prospěch), nebo nějakým způsobem kompenzace. Při pozorování kreslíře jsem si všiml, že měnil známky na „vysvědčení“-své sestře. Původní čtyřky změnil na pětky, také jsou známky horšího průměru ve druhém pololetí – pojistil tedy její „propadnutí“ dostatečně. Zvláštní zůstává, že z chování jí ponechal jedničky – zřejmě školská konvence v jeho podvědomí, že i ten nejhorší žák nemívá sníženou známku z mravů. Perličkou zůstávají pravopisné chyby autora „otřesného“ vysvědčení (Český jazyk-5). Kontrastem může být to, jak charakterizoval P. svou rodinu s tím, jaké působení má samotná kresba na

hodnotitele. Je to opět důkaz nejednoznačnosti této techniky a nepřímých indicií o rodinném prostředí.

Kresba je chudá barevně i provedením a snižuje reálný věk autora.

Kresba „krvavé rodiny“

Obrázek 10: Kresba "krvavé rodiny"

Teta je začarována do upírky, protože jí nakazil Mikeš.

Strýc je začarován do upíra, protože ho nakazila teta.

Bratr je začarován do zombíka, protože ho nakazil Dracula.

Michal (je Dracula), chodí s Lenkou, dcerou tety a strejdy.

Kocour Mikeš chytil infekci.

Pes Šakina chytila infekci.

Naše rodina je (3 charakteristiky):

1. *Hodná*
2. *Milá*
3. *Skromná*

Autor kresby (obr. č. 10) byl vlastním rodičům odebrán sociálními pracovníky. Nyní žije v pěstounské péči. Svou kresbu začarované rodiny nazval „Krvavá půlnoc v Silent Hillu. Podivuhodný název mi vysvětloval *jako „taková hra na počítači. Chodíš s bejsbolkou a zabíjíš démony.“*

V kresbě nejsou jeho vlastní rodiče, ale pěstouni. V dotazníku přeškrtl MATKA, OTEC, místo toho opravil na STRÝC, TETA. Do dotazníku připsal *„Otce a matku jsem nenakreslil, protože se s nima moc nevidím.“*

V obrázku je agrese a násilí. Postavy nejsou „začarované“, ale „nakažené“. Je možné, že pod dojmem počítačové hry přenesl její rámec na obrázek. V důsledku toho její členi trpí.

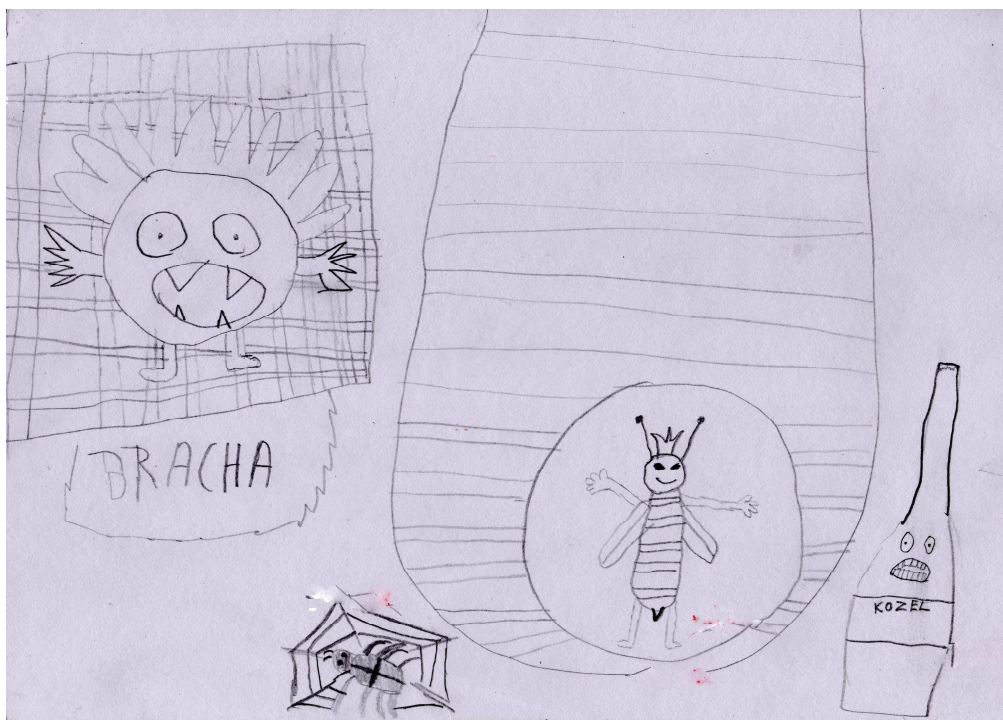
Zajímavostí by mohlo být, že bratr, jako jediný vlastní člen autora, který je nakreslen, tak má otevřené oči, ostatní mají oči zavřené, stylizované do čárek – zavřené mohou symbolizovat spánek, nebo smrt, nebo postavy nevidí, nechtějí vidět a zavírají před něčím oči.

Povšimněme si toho, jak autorovo charakteristika rodiny kontrastuje s působením kresby. Domnívám se, že při této charakteristice autor popisuje spíše tu rodinu, kterou by toužil mít.

Znevážení člena rodiny

T. je chlapec s průměrnými, až podprůměrnými školními výsledky. Projevovala se u něj značná citová labilita, výkyvy nálad a nekontrolovatelné výbuchy hněvu s tendencemi k agresivnímu jednání. Měl roční odklad školní docházky. T. přestoupil při vstupu na druhý stupeň školu na žádost rodičů.

Je na svůj věk značně tělesně vyspělý – je o hlavu vyšší než jeho spolužáci, dle Kretschmerovy typologie typický piknik. Reaguje agresivně na urážky spolužáků, je vztahovačný. Dokáže náhle překvapit dobrým školním výkonem.

Obrázek 11: Kresba chlapce; 12,1 let

Jeden den přišel do třídy s ovázanou rukou a vyprávěl mi zjevně smyšlenou historku, že se zranil při konfliktu s kriminálníky, kdy zachránil nevinné lidi. Odmítal pro své zranění psát. Nechtěl jsem žádný důkaz, věděl jsem že se jen vyhýbá povinnostem a chce se zviditelnit a stoupnout v mých očích - souhlasil jsem s tím, že si bude muset zítra všechny úkoly doplnit s čímž T. souhlasil. Během dne měl T. konflikt s jinou učitelkou, kdy ona důkaz toho, že nemůže psát požadovala. Sundala T. z ruky obvaz a přesvědčila se že jeho historka je smyšlená, požadovala od T. vysvětlení a řešila před celou třídou otázku pravdy a nebezpečí lži otevřenou diskuzí. T. vyvolanou situací propukl v pláč. Jeho špatný prospěch a konflikty se řešily

po domluvě s třídní učitelkou a rodiči přestupem na jinou školu. Jako důvod změny bylo uvedeno dojždění.

Matka: *včelka, protože je strašně pilná.*

Otec: *Pivo, protože mu to chutná.*

Já: *Pavouk, protože .../...*

Bratr: *Skřet, protože furt řve.*

T. kresba (obr. č. 11) působí disharmonicky. Nemá barvy, je kreslena pouze tužkou. Po nakreslení mi T. náhle odmítl obrázek dát. Nenaléhal jsem, nechal rozhodnutí na něm. Pak o obrázek ztratil náhle zájem, nechal kresbu v lavici a odešel domů. Charakteristika rodiny nebyla v dotazníku vyplněna.

Obrázku dominují dva symboly – je to matka, jako včela s odůvodněním, že „je strašně pilná“ a bratr, který je začarován do skřeta, protože „furt řve“. Tento skřet je namalován v jakémsi rastru, či mříži a nese rysy hlavonožce. Otevřená ústa s ostrými zuby jsou agresivní, podobně jako drápkovité ruce. Oči mají vypoulený, strnulý výraz. Osobně se domnívám, že zde došlo k znevážení hodnoty sourozence – jeho jasným odmítnutím, které může mít původ v žárlivosti, protože jako mladší dostává více péče. Toto znevážení je ovšem pro tento věk poměrně typické. T. se také může cítit opomíjen, odstrčen a mimo zájem rodičů. V tom bych také viděl T. snahu po zviditelnění, jeho pocity křivdy a bezpráví, které byly ventilovány agresí, revoltou a hlasitými slovními projevy a urážkami svého okolí. Mě vyčítal nezaujatost jeho vlastních problémů („Tváříte se, že jste kdovíjak spravedlivej, ale jim ostatním neřeknete, ať mě nechaj a neurážej!“). Osobně jsem měl s T. jediný konflikt, kdy odmítl plnit školní povinnosti a chtěl odvést do ředitelny. Nechal jsem jeho otevřený výpad bez emociálního řešení a podobný problém již nenastal, dokonce se jeho přístup ke školní práci zlepšil zvýšením aktivity.

Sebe nakreslil T. v dolní části kresby – je v kresbě nejméně nápadný. Začaroval se do pavouka bez odůvodnění.

Otec je začarován do piva (potvrdil symbol i nápisem značky) s vysvětlením, že „mu to pivo chutná“. Láhev je personifikována, má oči a otevřená ústa se zuby. Má podobně strnulý výraz jako „skřet“. Roseline Davido by možná nacházela ve tvaru láhve nápadný, falický znak (tato poznámka není faktická).

Pozitivně působícím symbolem je matka jako včelka. Její hodnota je ještě zvýšena korunkou, ve tváři má úsměv a roztažené ruce – ovšem nechybí ani žihadlo, které je zvýrazněno. Včelka je obklopena „schránkou“ – kruhem a ještě něčím, co může být možná samotným úlem.

Jak jsem již zmínil, v kresbě nacházím především disharmonii v rodinných vztazích a znevážení člena rodiny – bratra, možná i otce a citový vztah T. k matce.

6.4.3 Zkreslování tématu módními trendy

Zde mám na mysli konkrétně módní vlivy a mediální propagaci některých symbolů, které ovlivňující žáky a promítají se i do dětských kreseb, aniž by v nich často plnily podstatnou úlohu. Jde především o různé nápisy značek výrobků, ale i o módní ztvárnění nápisů v duchu grafit a dalších vyumělkovaných nápisů. Tato skutečnost může mít také podobu naučených klišé z komiksových časopisů.

Kresba (obr. č. 12) poukazuje na invenci autora, fantazii a originalnost s ohledem, jak se vypořádal se zadáním práce. Postava kouzelníka s pistolemi je neuvěřitelná, zajímavé je zachycení pohybu, které trhá státnost. Povšimneme-li si ale nejprve očí postavíček, nacházíme stylizaci – model, který je líbivý a opakuje se u pěti z osmi zobrazených. Stejná stylizace je i u úst, která narušuje schematickou profilovost. Podobné je to i s tvary písmen komentující členy rodiny. Zaměříme-li se na celkové provedení, stylizace a

inspirace „odjinud“ poněkud strhává obsah kresby a odůvodnění pro volbu toto potvrzuje („Já jsem začarován do masožravého soba, protože je to moje oblíbené zvíře, sestra do drsné slepice.“).

Obrázek 12: Kresba chlapce; 11 let

Pokud chápeme jako módní trend i postupující americkou kulturu do evropských zemí, nacházíme v obrázcích dětí např. otce začarovaného do Santa Clause, protože „mi pořád něco nosí.“

U našeho vzorku kreseb je ale podobná stylizace minimální. Nalézáme grafitové, prostorové nápisy nad obrázky („Moje rodina“), ale výrazná stylizace ve většině obrázků není.

6.5 Výpovědi v dotaznících

Dotazník byl součástí zadání testu a jeho informace doplnily značnou měrou pohnutky k začarování.

6.5.1. Odůvodnění volby v začarování

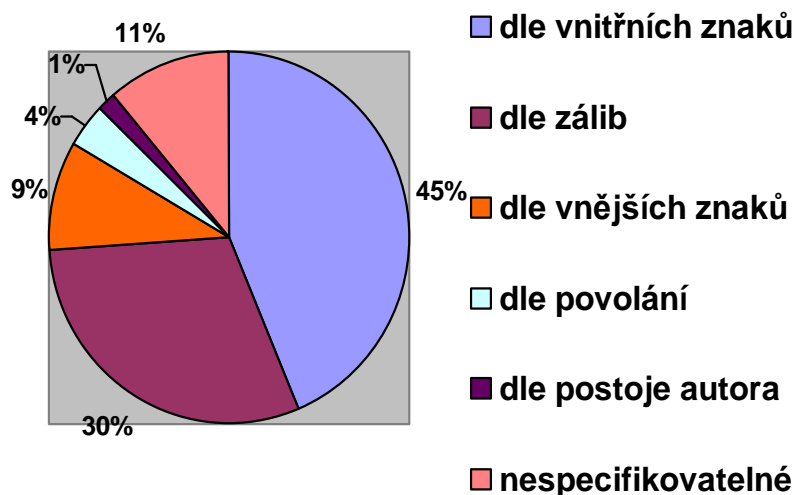
Pokusíme se nyní shrnout pohnutky žáků k začarování do symbolů tak, jak je nastínili do dotazníků. Naším cílem bylo především objevit motivaci k začarování – tedy podle kterých znaků děti přiřazovaly symboly ke členům rodiny. Podle odpovědí můžeme konstatovat, že motivace můžeme takto kategorizovat:

1. dle vnějších znaků členů rodiny – to bylo především dle vzhledu, nebo nápadného fyzického znaku
2. dle vnitřních znaků postav - vlastnosti, projevy v chování a také záliby a koníčky
3. dle povolání
4. dle přímého postoje autora k začarované postavě („dává mi život“; „pije mi krev“)
5. neodůvodněné, ojedinělé

Kdybychom se soustředili na hodnotící aspekt při volbě symbolů, mohli bychom dále toto sledování kategorizovat dle toho, jaké mají odůvodnění vyznění:

- ❖ kladně působící např. Maminka je květina, protože je hezká, má ji ráda, ráda je pěstuje. Tatínek je fotbalový míč, protože rád hraje, chodí rád na zápasy, je dobrým fotbalistou....
- ❖ pejorativně působící např. Maminka je kráva, protože je tlustá, chodila za jiným apod. Otec je prase, protože se tak chová u jídla, je trním, protože je často naštváný apod.

Vzhledem ke stanovené hypotéze se budeme soustředit především na skutečnost, zda bude převažovat motivace k začarování dle vnějších znaků, nebo vnitřních. Musím konstatovat, že zůstalo poměrně značné množství symbolů neodůvodněných. Příčina by se mohla hledat v několika důvodech. Jedním z nich by mohla být samotná zaujatost kresbou, přičemž žák nestihl vyplnit údaje dotazníků (to je ovšem krajní možnost s ohledem na časovou velkorysost při zadávání). Jiný důvod by mohla být nezajímavost formálního úkolu po kresbě, kdy vyplňování dotazníku již nebylo pro žáky poutavou činností, což bych viděl u žáků pátého ročníku za střídavější konstatací tohoto jevu.

Graf 2: Preference začarování

Pro přehlednost v grafu diferencujeme ještě volbu začarování dle záliby člena rodiny, což je ovšem také vnitřním znakem.

Můžeme konstatovat, že začarování dle vnitřních znaků zaujímá celých 45% všech voleb a plně převažuje, zatímco vnější podobnost byla pro volbu podstatná jen z 9%. To, že u žáků pátého ročníku plně dominuje začarování dle vlastností a zálib členů rodiny potvrzuje i diplomová práce Martiny Fořtové (obhájeno 2008), která přichází s velmi podobným výsledkem.

6.5.2. Netradiční odůvodnění

Ve vzorků kreseb se objevila odůvodnění, která si zaslouží pozornost. Setkáváme například s takovým odůvodněním, která hodnotí dvojím způsobem a otevírají tak záměrně prostory mnohovýznamovosti. Jako příklad bych uvedl například symbol peříčka a odůvodnění: *“Maminka je hodná a jemná, ale hrot pera je ostrý, protože je i zlá.”*

Začarování může být u žáků pátého ročníku již poněkud filozofické: *„Můj otec je začarován do znaku Yin Yang, protože vyvažuje naši rodinu. Bez něj by naše rodina nebyla šťastná. Bílá označuje dobro, které je velmi potřeba a přísnost v černé púlce také.“*

Některá odůvodnění jsou opravdu rébusem: *„Já jsem začarována do zvonu, protože se nezastavím na žádné překážce.“* *„Já jsem začarován do patlanice, protože vše dělám jen napůl.“* *„Já jsem začarován do pyromana, protože jsem silný.“* *„Jsem začarována do komety, protože jsem vtipná.“* *„Babička je krysa, protože se toulá.“* *„Dědeček je mráček, protože je pořád u babičky jako její bodyguard.“*

Odůvodnění někdy nemusí vůbec korespondovat se samotným významem symbolu. Jeden žák začaroval otce do černokněžníka, stoupence

temné magie a vysvětlil: „*Můj otec je začarován do černokněžníka, protože je moc hodný.*“ Nediferencuje tedy zřejmě „kouzelníka“ a „černokněžníka“.

Některá odůvodnění jsou dokonce úsměvná: „*Můj otec je začarován do Ira, protože trochu pije.*“ „*Děda je začarován do polena, protože je úplně hluchej.*“ „*Otec je začarován do piva, protože rád pije, ale zase tolik ne.*“

Volby někdy poukazují naznačují aktuální citový prožitek: „*Já jsem začarován do beznohého strašidla, protože se mi teď pořád zdá.*“

Pro volbu začarování může být stěžejní i zakořeněný detail: „*Sestra je začarována do berušky, protože ji kdysi dostala při narození.*“

6.8. Charakteristika rodiny v dotaznících

V dotazníku žáci psali tři věty (slova), které by charakterizovaly jejich rodinu. Přibližně v 10% dotazníků vyplnění těchto informací chybí, nebo je neúplné. V naprosté většině případů byla odpověď jednoslovná, málokdy jednoduchá věta, nebo souvětí.

Budeme se zaměřovat na vyznění charakteristik, na výpovědi žáků z neúplných rodin a budeme také při interpretaci kreseb konfrontovat charakteristiky v dotaznících s provedením samotné kresby.

Celkově se v dotazníků objevilo 156 charakteristik. Dle jejich významů bychom je mohli rozdělit na:

- ❖ Popisující počet členů rodiny
- ❖ Jak se cítí její členové dle autora kresby
- ❖ Vyjadřující se k ekonomické situaci rodiny
- ❖ Charakterizující životní styl
- ❖ Charakteristika vztahující se ke vztahům v rodině

Charakteristiky **popisující počet** členů vypadaly takto: naše rodina je: 3 členná; 4 členná; 5 členná; velká; vícečlenná; malá, ale mě to stačí; malá; středně velká, ani velká, ani malá, takže je tak akorát; 6 členná + pes; spíše menší; střední, ale pro mě je až moc veliká.

Překvapilo mne, že žáci považovali za důležité vyjádřit se v dotaznících k **ekonomické situaci** ve své rodině. Když si ale uvědomíme, že materiální věci jsou ve třídách měřítkem k hodnocení (mobilní telefony, oblečení, u mladších dětí školní potřeby a aktovky), zapadá to do sebe. Výpovědi souvisí zřejmě i s vědomím dítěte, které vnímá to, jak řeší rodinný rozpočet jeho rodiče a jaká je financím předkládána důležitost a vliv na chod domácnosti.

Výpovědi mohly takto zhruba hodnotit finance rodiny tak, jak je žák vnímá: Naše rodina je: středně bohatá; není moc bohatá; docela bohatá-máme hodně mobilů; bohatá ne moc; nejsme bohatí, ani chudí, ve financích uprostřed; naši jsou chudí atd.

Některé výpovědi se vztahují k tomu, jak se zřejmě **cítí členové rodiny**, jaká je v rodinném prostředí atmosféra, nebo jak by si autor přál, aby tomu tak bylo:

Naše rodina je: šťastná; docela spokojená; veselá; milá; skromná; zábavná; pohodářská; hodná; skvělá; super; chytrá; silná; hodná, že mi dovolí bejt do deseti venku atd.

Pokud autor necítí žádnou zvláštnost jejich rodinného prostředí, popisuje ji: normální; průměrná, obyčejná; není nijak zajímavá

Výpovědi reflektující **životní styl členů, či jejich smýšlení a přesvědčení**: pravdomluvná, protože mi nikdy nelžou; sportovní; starostlivá; jezdivá (výraz pro to, že rádi cestují); není sportovní, jen já jsem sportovec; skvělá, někdy bláznivá; nikdo z naší rodiny nekouří; pracovitá; čistotná; česká atd.

Pokud výpovědi odráží přímo **kvalitu vztahů**, setkáváme se s výpověďmi typu: máme se rádi; naše rodina je dobrá, protože držíme spolu atd.

Objevily se také výpovědi **hodnotící každého člena** rodiny zvlášť:

„S tátou je sranda, s Aničkou je potěšení, s mamkou je to trochu nuda, s bráchou je to trochu hrůza.“

„Otec je furt v práci, mamka je hlava rodiny, bratr furt zlobí.“

Výpověď může vyznívat i ambivalentně a **reflektovat** i **„začarovávání“**:

Naše rodina je: *„hodná, ale někdy zlá a teď začarovaná; Naše rodina je zvířecí.“*

Všimneme-li si **výpovědi dětí z neúplných rodin**, nalézáme hodnocení, které tento stav může odrážet.

Jeden desetiletý žák, jehož rodiče byli v rozvodovém řízení, bral napjatou rodinnou situaci velmi špatně. Objevily se u něj psychosomatické projevy (zvracení, bolesti hlavy, neuróza, třes rukou, neklid, rychlé zhoršení školní výkonnosti). Rodiče konzultovali situaci s psychologem, o půl roku později se jeho stav do jisté míry zlepšil, projevy nervozity ale nezmizely. Jeho charakteristika rodiny vypadala takto:

Naše rodina je:

1. rozdělená
2. zvláštní ze soukromých důvodů
3. zábavná

Jedna dívka charakterizovala problémy rodiny přímočařeji:

Naše rodina je:

1. pohádaná
2. skoro rozvedená
3. bydlí od sebe-každý jinde

Při interpretaci vzorku kreseb v jiné části této práce jsme si všimli toho, jak tyto krátké odpovědi nemusí přímočaře korespondovat s působením kresby.

7. Ověření hypotéz

1. Výsledky testu budou ukazovat rozdíly v preferování určitých symbolů mezi chlapci a děvčaty

Opravdu nacházíme symboly, které jsou „holčičí“. Dívky preferují v kategorii zvířat symbol motýla a myši, v případě fantastických bytostí anděla a čerta. Kategorie květin není u dívek preferovaná tak jednoznačně jak by se dalo předpokládat, chlapci používali symboly květin především k začarování svých matek. Typickým „holčičím“ symbolem je ale **slunce**, které je ostatně symbolem mužským (versus měsíc).

U chlapců je dominujícím symbolem **pivo** – byl to symbol, který používaly i na sebe samé a to v hojné míře. Značně byl chlapci preferován mimozemšťan (používaný především na své sourozence, objevila se ale celá rodina mimozemšťanů), počítač a televize.

V našem vzorku kreseb nacházíme v používání symbolů u žáků pátého ročníku značnou variabilitu a individualitu a jejich kategorizace není přesná. Snažíme-li se najít opravdovou preferenci konkrétních symbolů, testovací vzorek kreseb by musel být mnohonásobně obsáhlejší, než je ten náš. Nebudeme-li na toto brát ohled, můžeme vzhledem k nalezení dvou vyhraněně preferovaných symbolů (slunce, pivo) považovat hypotézu za potvrzenou.

HYPOTÉZA BYLA POTVRZENA

2. Při volbě začarování bude převládat preference začarování dle vnější podobnosti člena a symbolu

Začarování dle vnější podobnosti jsem považoval za přímočařejší a také odpovídající mladšímu školnímu věku. Člověk je především vizuálně nastaven, dnešní kulturní a mediální prostředí je založena na rychlosti a tedy i na bezprostřednějším vizuálním vjemu.

To, že dle průzkumu se zjistilo, že vnější podobnost je při volbě začarování u této cílové skupiny žáků zanedbatelná (9%) hypotézu vyvrací. Vnitřní charakteristika, začarování jedince dle jeho vlastností, zálib, nebo projevů v chování jsou pro děti stěžejní (75%).

HYPOTÉZA NEBYLA POTVRZENA

3. Očekávám, že žáci pátého ročníku v kresbě zachytí prostorové vztahy

Pokud chápeme zachycení prostorových vztahů jako zobrazení rodiny do nějakého prostorového rámce, který je realistický, tedy např. prostředí domova, nebo volně v přírodě, při nějaké stmelující činnosti, interakci apod., takové kresby se kromě jedné výjimky ve vzorku neobjevily.

Objevuje se nejčastěji výčet členů, kdy prostorové propojení není zachyceno, nebo jsou členové rozděleny „okénky“, které jsou jinak barevné. Umístění postav na papíře, centrování některého člena a podobné všímání postav v prostoru jsme s ohledem na zkoumání samotné symboliky nebrali na zřetel.

Domnívám se, že to, že prostorové vztahy jsou mezi symboly de facto nulové není způsobeno tím, že by toho žáci nebyli kreslířsky schopní. Spíš považovali za cíl samotné „začarovávání“ a propracované prostorové vztahy kresby pro ně nebyly stěžejní.

HYPOTÉZA NEBYLA POTVRZENA

8. Souhrn výsledků a pozorování

Cílem této práce byla analýza souboru kreseb 65 žáků pátých tříd získaných na různých základních školách při použití jedné z možných psychodiagnostických metod - kresby začarované rodiny.

Hlavní náplní bylo zmapování symboliky v kresbě začarované rodiny. Pozornost byla věnována preferování symbolů mezi chlapci a děvčaty a preferencím v použití počtu barev při zmiňované psychodiagnostické metodě. Můžeme konstatovat, že jsme objevili u zkoumaného souboru kreseb některé symboly, které by byly vyhraněné, např. slunce, myš, motýl a anděl jako symboly preferované děvčaty a pivo, papoušek atd. – symboly preferované spíše chlapci. Zároveň se ukazuje velká variabilita při volbách začarování a značná různorodost symbolů, které byly v této práci pouze informačně kategorizovány.

U nejčastěji používaných symbolů jsme se zamysleli nad jejich významem a pokusili se je interpretovat a významově zařadit se znalostí volby začarování, interpretace nejčastěji užívaných symbolů byla ovšem chápána individuálně od komplexní interpretace kreseb.

Výzkum nejvíce trpěl nedostatkem informací o žácích – např. to, že jsme neměli informace o celkovém počtu členů v rodině, nemohli jsme posuzovat absenci některého z rodinných příslušníků. Výzkumná část se postupně měnila a profilovala. Některé cíle, který byly vytyčeny padly (např. sledování symbolů nevlastních rodičů), protože informace nebyly dostačující a vůbec se měnil celkový ráz zaměření cílů. Původní tendence této práce směřovaly k tomu, že každý z rodinných příslušníků by měl vlastní komentář k začarování do konkrétních symbolů. S ohledem na značnou různorodost by ale tato činnost postrádala význam, snažili jsme se proto věnovat prostor alespoň některým zajímavostem a postřehům v zobrazení rodičů autora a autora samotného a tendence při začarování pojmut obecněji.

Při zkoumání doplňujících dotazníků jsme se věnovali nejčastějším pohnutkám při volbě začarování. Výsledek poukazuje nejčastější začarování dle vnitřní podobnosti, tedy dle vlastností a zálib začarovaných členů. U dotazníku jsme se také vyjádřili k tomu, jak děti rodinu formálně charakterizovali a postavili do kontrastu vypovídací hodnotu dotazníku a samotných kreseb.

Protože pozorovatelé komentují obvykle i barevnost kreseb, okrajově jsme se dotkli také tendencí v počtu používaných barev při této diagnostice.

Při studii kreseb byly některé z nich okomentované a v souvislosti se znalostí žákových projevů při školní činnosti byly navrženy možnosti při interpretování. Šlo spíše o kresby žáků, které byly určitým způsobem neobvyklé, či ilustrující.

Shrneme-li výsledky této krátké studie dětských kreseb, můžeme podotknout, že se objevují preferované symboly mezi chlapci (pivo) i děvčaty (slunce), při volbách začarování je pro děti stěžejní vnitřní podobnost začarovaného člena a symbolu a zakotvení symbolů do prostorového rámce v kresbách nebyl při zpracovávání úkolu pro děti stěžejní.

Ostatní získané informace se týkají konkrétních individuálně posuzovaných kreseb a bohužel se nedají shrnout. Jsou to ale informace, které dle mého soudu tvoří hlavní význam celé této práce – opírají se totiž o to nejdůležitější a to je mít zájem o osobnost dítěte (tedy ne pouze o jeho kresbu) a znalost jeho projevů při školní činnosti a spontánních reakcí. Snahou této práce bylo tedy toto vše v kresbách potvrzovat, nikoliv nalézat.

IV. ZÁVĚR

Tato práce sloužila především k vyzkoušení samotné techniky a jejích specifik. Dala mi možnost získat materiál k výzkumu, studovat ho. Měl jsem ke kresbám úctu a snažil jsem se je proto posuzovat s ohledem ke svým kompetencím.

Budu-li k sobě i této práci upřímný a pokusím-li se na závěr o jistou formu sebereflexe nad zpracovanými výsledky, musím zpětně přiznat, že jsem dospěl k názoru, že psychodiagnostická metoda „kresba začarované rodiny“ v sobě skrývá velké nebezpečí zkreslujících interpretací a domnívám se proto, že by neměla být používána v pedagogickém prostředí základní školy a to i přesto, že k tomu svádí snadnou administrativou i jistým přetrvávajícím „trendem“ v zájmu o dětský výtvarný projev z diagnostického pohledu. Nabyl jsem dojmu, že na pedagogické půdě (jako kdekoli jinde) je snaha chopit se v dobrém všeho „návodného“, co snadno a rychle pomůže k pochopení žákovi osobnosti a pohnutek v chování (to je má vlastní zkušenost). Zmíněné kresebné metody v širokém použití k snadným výkladům a diagnostikování neuvěřitelně svádí a to jejich samotným charakterem, proto by se jí každý pedagog (jako „neodborník“) měl snad raději vyhnout nebo práci s nimi chápat jako inspirující pro vyzkoušení fantazie svých žáků.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BABYRÁDOVÁ H.: Symbol v dětském výtvarném projevu, Brno,
- BROŽEK J.: Barva v dětské malbě, Ústřední dům lidové umělecké tvořivosti, 1968
- BROŽEK J.: Glosy k výtvarné výchově, Ústí nad Labem, Univerzita Jana Evangelisty Turkyň v Ústí nad Labem, 2001
- ČÁP J.: Psychologie pro učitele, Praha, SPN 1980
- ČÁP J.: Psychologie výchovy a vyučování, Praha, Karolinum 1993
Masarykova univerzita 1999
- DAVIDO R.: Kresba jako nástroj poznání dítěte, Praha, Portál, 2001
- FONTANA D.: Psychologie ve školní praxi, Praha, Portál 2003
- FRANZ M.: Psychologický výklad pohádek, Praha, Portál 1998
- HARTL P., HARTLOVÁ H.: Psychologický slovník, Praha, Portál, 2000
- HRABAL V.ml., HRABAL V. st.: Pedagogicko psychologická diagnostika, Praha, Karolinum 2002
- KOL. AUTORŮ: Slovník nespisovné češtiny, Praha, Maxdorf, 2006
- LANGMAIER J., MATĚJČEK Z.: Člověk známý neznámý, Praha, Mladá fronta 1959
- MATĚJČEK Z.: Co děti nejvíc potřebují, Praha, Portál 2008
- MATĚJČEK Z.: Dítě a rodina v psychologickém poradenství. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1992
- MATĚJČEK Z., STROHBACHOVÁ I.: Kresba začarované rodiny, Československá psychologie, 25, 1984
- MÁJOVÁ L., KUCHARSKÁ A.: Dětská kresba v psychologickém výzkumu, PIAGET J., INHELDEROVÁ B., Psychologie dítěte, Praha, SPN 1970
Praha, Univerzita Karlova 2005
- READ H.: Výchova uměním. Praha, Odeon, 1967
- UŽDIL J.: Čáry, klikyháky, paňáci a auta, Praha, Portál 2002
- VÁGNEROVÁ M.: Vývojová psychologie I, Praha, Karolinum 2005

SEZNAM PŘÍLOH

Přílohy tvoří čtyři reprezentanty ze souboru 56 kreseb, příklad vyplněného dotazníku dívky a kompletní tabulku preferovaných symbolů.

Příloha č. 1: Kresba dívky.

Dívčí pojetí začarované rodiny s netradičním symbolem použitým na otce.

Příloha č. 2: Prostředí domova

Je vybrána jako ojedinělý případ, kdy jsou členové rodiny ztvárněni do nějakého konkrétního prostorového rámce.

Příloha č. 3: Kresba jako hierarchické znázornění členů rodiny

Kresba chlapce - je zajímavá prostorovým umístěním začarovaných členů.

Příloha č. 4: Znevážení člena rodiny

Byla vybrána jako ilustrační pro vytvoření představy o snižování hodnoty rodinných členů prostřednictvím kresby a odůvodněním ve volbě začarování.

Příloha č. 5: Příklad vyplněného dotazníku

Příloha č. 6: Kompletní tabulka symbolů

PŘÍLOHY

Příloha č.1: Kresba dívky.

Kresba byla vybrána jako reprezentant dívčích kreseb. Trochu filozofické použití symbolu Yin yang na otce s odůvodněním: „*protože vyvažuje naši rodinu. Bez něj by rodina nebyla šťastná. Bílá označuje dobro, které je velmi potřeba a přísnost v černé půlce také.*“ Začarování členové jsou „ozdobeny“ symboly typickými pro věk autorky – srdíčky.

Příloha č. 2: Prostředí domova

Členové rodiny jsou ztvárněni v domácím prostředí, které je především naznačeno otevřeným oknem, ale i stolem s mísou a krbem. Zvláštností může být noc v obrázku (měsíc). Povšimněme si humorného začarování dědy: „Děda je začarován do polena, protože je skoro hluchej.“

Autorka v kresbě chybí.

Příloha č. 3: Kresba jako hierarchické znázornění členů rodiny

Odůvodnění:

Matka je začarována do kočky, protože je klidná, ale občas vyjede.

Otec je začarován do Ira, protože trochu pije

Já jsem začarován do pandy, protože jsem trochu línej.

Naše rodina je: veselá, velká, bohatá né moc.

Vtipné znázornění členů, kdy jejich význam je „odstupňován“ pozicí židlí.

V obrázku chybí bratr autora, protože „se mi tam namalovat nevešel.“

Příloha č. 4: Znevážení člena rodiny

Odůvodnění ve volbách začarování znevažuje začarované členy. Provedení kresby snižuje reálný věk autora.

Autor je poměrně tělesně vyspělý, sám sebe ale nakreslil jako blechu, protože „jsem moc velkej a chci být malej“ V obrázku nechybí ani „čaroděj“.

Příloha č. 5: Ukázka vyplněného dotazníku

Matka je začarovaná do.....*slunce*.....
Protože.....*mi dává život*.....
.....
.....

Otec je začarován do.....
Protože.....
.....*nemáme nebydlím s ním*.....
.....
.....

Já jsem začarován do.....*čerta*.....
Protože.....*hodně pláču*.....
.....
.....

Sourozenci jsou začarováni do:

Bratr.....
.....*nemám*.....
.....*sem tam*.....
Protože.....
.....
.....

Sestra.....*MARTA do anděla 11*.....
.....*LUCKA do sněhuláky 12*.....
.....
Protože.....*MARTA protože je hodná*.....
.....*LUCKA protože má nejlepší*.....
.....
.....

Další členové jsou začarováni (prarodiče, zvířata apod.).....
.....
Protože.....*FRETKA do ryby protože má kůže*.....
.....*2 POTKANI do manželky páru protože se mají rádi*.....
.....*4 JORKŠIR do srstky protože poslouchá*.....
.....
.....

Naše rodina je (3 charakteristiky):

1.
.....*čtyři členů*.....
.....
2.
.....*starší*.....
.....
3.
.....*není moc bohatá*.....
.....

Příloha č. 6: Kompletní tabulka symbolů

	D	Ch	Celk.
Zvířata			
Kočka (kocour)	5	3	8
Motýl	4	1	5
Myš	4	1	5
Papoušek	1	4	5
Prase	2	2	4
Pes	2	2	4
Ryba	2	1	3
Slon	0	3	3
Had	2	1	3
Ryba	2	1	3
Pavouk	1	2	3
Krysa	0	2	2
Lev	0	2	2
Medvěd	0	2	2
Kráva	0	2	2
Žába	2	0	2
Včelka	0	1	1
Velbloud	0	1	1
Husa	1	0	1
Šnek	0	1	1
Želva	0	1	1
Liška	1	0	1
Žirafa	1	0	1
Blecha	0	1	1
Králík	0	1	1
Býk	1	0	1
Kůň	1	0	1
Ježek	1	0	1
Žížala	1	0	1
Kuře	1	0	1
Beruška	1	0	1

Zajíc	1	0	1
Panda	0	1	1
Slepýš	0	1	1
Tygr	0	1	1
Lenochod	0	1	1
			76
<i>Elementy přírody</i>			
Rostliny			
Obecně „květina“	6	4	10
Růže	4	2	6
Tulipán	1	1	2
Jabloň	0	2	2
Kaktus	0	2	2
Sedmikráska	0	1	1
Konvalinka	0	1	1
Dýně	0	1	1
Trní	1	0	1
Mrkev	1	0	1
Obecně „strom“	1	0	1
			28
Vesmír, obloha			
Slunce	4	0	4
Kometa	1	0	1
Hromové blesky	0	1	1
Mrak	1	0	1
Hvězda	1	0	1
Červánek	1	0	1
			9

Doprava			
Auto	2	3	5
Letadlo	0	2	2
Vlak	2	0	2
Traktor	1	0	1
Kolo	0	1	1
			11
Fantazijní elementy a pohádkové bytosti			
Anděl	6	2	8
Čert	6	1	7
Mimozemšťan	1	5	6
Sněhulák	2	2	4
Upír	0	2	2
Duch	1	0	1
Kozoroh	1	0	1
Černokněžník	0	1	1
Princezna	1	0	1
Čaroděj	0	1	1
Uřvaná rusalka	0	1	1
Beznohé strašidlo	0	1	1
Masožravý sob	0	1	1
Muflon s cigem	0	1	1
Živý koberec	1	0	1
Divotvorná rostlina	1	0	1
Santa Claus	1	0	1
Okřídlená myš	0	1	1
Skřet	0	1	1
Drak	0	1	1
Vlkodlak	0	1	1
„Kostkáč“	0	1	1
„Drsná“ slepice	0	1	1
			45

Potraviny, alkohol, návykové látky:			
Pivo	2	7	9
Jablko	2	0	2
Cigareta	0	2	2
Párek	0	1	1
Vejde	0	1	1
Mléko	1	0	1
Rum	0	1	1
Salám	0	1	1
Žrádlo pro morče	1	0	1
			19
<i>Symboly materialistické povahy a komunikace:</i>			
Domácnost, nábytek			
Trouba	2	0	2
Postel	0	1	1
Hrnc	0	1	1
Vařečka	0	1	1
Kuchyně	1	0	1
Skříň	1	0	1
Hrnek	1	0	1
Kladivo	0	1	1
			9
Symboly komunikace			
PC (notebook)	3	6	9
Televize	0	3	3
Rádio	2	0	2
Box 360	0	1	1
Ovladač TV	0	1	1
Noviny	1	0	1
Kniha	1	0	1
			18
Sport			
Fotbalový míč	1	4	5

Kopačka	0	1	1
Horolezecké potřeby	0	1	1
Lyže	1	0	1
Hřiště	0	1	1
Činka	0	1	1
			10
Nezařaditelné			
Tužka	0	4	4
Kámen	1	1	2
Lékařské nástroje	1	0	1
Ir	0	1	1
Mozek	1	0	1
Počítačový maniak	0	1	1
Patlanice	1	0	1
Pyroman	0	1	1
Cihla	1	0	1
Nářadí	1	0	1
Znak ying yang	1	0	1
Kladivo	0	1	1
Obdelník	0	1	1
Obušek	0	1	1
Sešit	1	0	1
Učebnice	0	1	1
Klacek	0	1	1

Pistole	0	1	1
Hodiny	1	0	1
Panenko	1	0	1
Dudlík	1	0	1
Kost	0	1	1
Mikina	0	1	1
Zvon	1	0	1
Vysvědčení	0	1	1
Kláda	1	0	1
Kostrá	0	1	1
Příšťalka	0	1	1
Propiska	1	0	1
Svatozář	1	0	1
Tlama	1	0	1
Klávesy	0	1	1
Silové pole	0	1	1
Kuchařka	1	0	1
Manželský pár	1	0	1
Poleno	1	0	1
Pec	0	1	1
Peříčko	1	0	1
Kartáč	0	1	1
			43